Soyalp TAMÇELİK, "Hatay'ın Türkiye'ye Katılması ile İlgili Yeni Bir Dış Politika Analizi: Türk Dış Politikasında Revizyonizme/Anti-Revizyonizme Karşı "Pragmatik Reformizm" Doktrini", **Devlet Hizmetinde 45 Yıl-Prof. Dr. Cemalettin Taşkıran'a Armağan**, Editör: Dr. Öğretim Üyesi Hakan Gökpınar, Barış Kitap, Ankara, 2021, ss. 444-527.

HATAY'IN TÜRKİYE'YE KATILMASI İLE İLGİLİ YENİ BİR DIŞ POLİTİKA ANALİZİ: TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA REVİZYONİZME/ANTİ-REVİZYONİZME KARŞI "PRAGMATİK REFORMİZM" DOKTRİNİ

Soyalp TAMÇELİK*

Giriş:

Devletlerin uluslararası sistemdeki faaliyetlerini incelemek, alanın genişliği kadar derinliğine de nüfuz etmeyi gerektirmektedir. 1920'de kurulan TBMM Hükümeti'nin dış politika faaliyetleriyle, cari alanda uyguladığı davranış arasında bir bağlantı kurulabilmesi zorunlu bir hal almıştır. Bu zorunluluk, dış politikada siyasasız siyaset, bir başka deyişle fikirden azade herhangi bir faaliyetin olamayacağı prensibine dayanmaktadır.

Modern Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün gerek asker olarak Kurtuluş Savaşı'nda, gerekse sivil olarak Cumhurbaşkanlığı döneminde yürüttüğü dış politika faaliyetleri, Cumhuriyet rejiminin kuruluş felsefesiyle ve temel prensipleriyle uyumlu olması esastandır.

Genel olarak Atatürk dönemi Türk Dış Politikası (TDP), iki unsura dayanmaktadır. Bunlardan biri *hakimiyet-i tamme* (tam egemenlik), diğeri de *istiklâl-i tamme*dir (tam bağımsızlık). Bu iki unsur, yeni devletin kurucu felsefesinin değişmez iki paradigmasını oluşturmaktadır. Atatürk'ün vefatından sonra da halefleri, bu siyasayı uygulamaya çalıştıkları ve Türkiye'nin dış politikasını buna göre yürüttükleri söylenebilir. Ancak bu durumun, NATO'ya girilmesiyle birlikte izafi olarak zedelendiğini belirtmek de yerinde olacaktır.

Erken dönem TDP'yle ilgili olarak ifade edilebilecek bir diğer unsur ise 1923'te oluşan Lozan Düzeni'nin ve Türkiye'nin Batı sisteminde var olma durumunun korunmasıdır. Atatürk döneminin TDP'si, Lozan dengesini bozmadan sürdürmek esas iken, birtakım *reformist* çalışmaların yapılmadığı manası da çıkmamalıdır. *Pragmatik reformist* olarak nitelendirilebilecek bu politik tavır, Lozan'ın kurduğu temel dengeyi bozmadan, dış politikadaki diğer aktörlerin ulusal çıkarlarını yok saymadan ve uluslararası hukuk normlarını zedelemeden Türkiye'nin ulusal çıkarlarını revize etmektedir. Bu manada erken dönem TDP; I. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya, İtalya ve Japonya'nın ortaya koyduğu *revizyonist* faaliyetlerden ve uluslararası nizamı tehdit eden uygulamalardan çok farklıdır. Türkiye, uluslararası sistemi ve kendini bağlayan uluslararası bağıtları ortadan kaldırmadan, üstelik var olan normatif düzeni koruyarak, ki buna *statükoculuk* diyenlerin sayısı pek çoktur, Misak-ı Milli'ye yönelik siyasasını gerçekleştirmiş ya da *pragmatik reformistçi* bir yaklaşımla ulusal çıkarlarını realize etmiştir. Ancak Türkiye'den farklı olarak Almanya, İtalya ve Japonya gibi ülkeler, *radikal revizyonistçi* bir yaklaşımla uluslararası sistemin kendilerine dayattığı kısıtlayıcı ve baskıcı kuralları temelden reddetmişler ya da kendi normatif kurallarını uluslararası sisteme uygulatmaya çalışmışlardır. Bu açıdan bu ülkelerin iki savaş arasındaki dönemde uyguladığı dış politika faaliyetleri, Türkiye'ninkinden çok farklıdır.

Ankara'nın erken dönem TDP'si, tesis edilen uluslararası sisteme temelde bağlı kalarak, ancak bölgesel ve küresel alanda yaşanan gelişmelerden veya uluslararası sistemde yeni kırılma

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, soyalp@hotmail.com

alanlarından istifade ederek, kendi çıkarlarını realize etmesi *pragmatik reformistçi* bir yaklaşımın tezahürü olarak değerlendirilmektedir.

Türkiye'nin *pragmatik reformistçi* yaklaşımını ilk kez Boğazlar meselesinde ve Hatay'ın ilhakında görmek mümkündür. Her iki meselede de yeni Türk devletinin yönetim kadrosu, Anadolu'yu, geleceği belirsiz bir savaşa veya maceraya sokmamak olduğu, ancak Türkiye'nin haklarını ve çıkarlarını korumak ve Misak-ı Milli siyasasını icra etmek gibi bir hedefi olduğu görülmektedir. Bu açıdan Cumhuriyet yönetimi, ilkin diplomasi yöntemiyle, bunda başarılı olunamazsa Hatay Meselesi'nde olduğu gibi krizi kontrollü bir şekilde tırmandırmakla, bunun da işe yaramadığı durumlarda askerî müdahalede bulunabileceğini göstermiştir. Bu süre zarfında Ankara Hükümeti'nin dış politika uygulamaları, Lozan'ın oluşturduğu *statükonun* korunması, bölgesel ve küresel aktörler arasındaki dengenin sağlanması ve uluslararası sistemde Türkiye'nin yalnızlaşmadan ittifak tesis edebilmesi şeklinde gelişmiştir.

Weisband(1974:6)'ın ifadesiyle Atatürk dönemi Türkiye'sinde yaşanan uluslararası gelişmeler, askerlik stratejisinin önemli unsurlarından birisi olan *ölçülülük* ilkesi ile takip edildiği yönündedir. Ancak Atatürk'ün *ölçülülük* ilkesi, Hatay Meselesi boyunca Antakya'da konuşlu Fransız ve yerel Ermeni unsurlarının mütecaviz saldırılarının engellenmesine, bölgedeki Türk unsurlarının varlığının korunmasına ve Sancak'ın Misak-ı Milli sınırları içine alınarak Türkiye'nin güvenliğinin sağlanmasına kısmen yardımcı olmuştur. Bu yönüyle Cumhuriyet Hükümeti, ilkin Sancak bölgesinin *bağımsızlığını*, ardından da *ilhak edilmesini* stratejik hareket tarzı olarak belirlemiştir.

Dolayısıyla bu çalışmada, Atatürk döneminin ve yeni Cumhuriyet yönetiminin Hatay Meselesi'ne yönelik yaklaşımını, Türkiye'nin çıkarları doğrultusundaki hedeflerini ve bu hedefleri gerçekleştirmek için kullandığı araçları konu edinmiştir. Çalışmada, yukarıda ifade edilen *pragmatik reformist* yaklaşımın, örnek vaka olarak Hatay Meselesi üzerinden ele alınması ve incelenmesi uygun görülmüştür. Araştırmanın temel amacı, Türkiye'nin uluslararası sistemdeki gelişmeleri göz önüne aldığını, bölgesel ve küresel güçleri tehdit etmeden Hatay'ı ilhak ettiğini ve modern Türkiye'nin bununla ilgili politikalarını belirlerken, dengeleyici ve proaktif siyaseti, meşrulaştırıcı bir özellik olarak kullandığını göstermektir.

Atatürk ile birlikte dış politikada uygulamaya konan *Ana Akım* uygulamalarında ulusal ve uluslararası konjonktürü müsavileştirerek, Hatay'ın bölgesel, kurumsal ve kimlik olarak Türkiye'ye ilhak edildiği varsayımına dayanmaktadır. Özellikle bu çalışmada; Atatürk ve İnönü'nün 1937-1939 yılları arasında TDP'nin ana unsurlarının, uluslararası sistemde olumsuz etkilerinin görüldüğü *revizyonist* faaliyetlerin Hatay Meselesi için fırsat yarattığı, bu doğrultuda Ankara Hükümeti'nin Hatay'a yönelik hedeflerinin, kullandığı araçlarının, söylemlerinin, güvenlik algılamalarının, tehdit-fırsat ilişkisinin ve bunları meşrulaştırmak için siyasî ve hukukî araçların neler olduğu yanı sıra bu durumun uluslararası sistemin realitesine uygun olup olmadığı analiz edilmiştir.

Bu araştırmada uygulanacak kuramsal yönteme gelince, metin daha çok Yapısalcı-Foksiyonalist bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Metinde, *süreç analizine* uygun bir yöntem kullanılmıştır. Ele alınan konu, geleneksel hadise naklinin yerine, daha çok *analitik tarih* ikame edilerek betimlenmiştir.

Çalışmada, Türk Hükümeti'nin Hatay politikasındaki seyrinin senkronik olduğu görülse de daha çok diyakronik bir yapılandırmaya göre inşa edilmiştir. Ancak bununla ilgili zaman sınırlılığı, 1936 ile 1939 arasıyla ilgilidir.

Bu çalışmada; erken dönem TDP'sinde Hatay Meselesi'nde yaşanan olaylara ve bununla ilgili gelişen politikalara bakılacak ve bu meselenin Türkiye'nin dış politikasına ne gibi etkilerinin olduğu değerlendirilecektir.

Bu gerçekten hareketle araştırma, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde erken Cumhuriyet rejiminde Misak-ı Milli'ye yönelik dış politika uygulamalarının kuramsal boyutu

ve temel unsurları tespit edilmiştir. İkinci bölümde Atatürk'ün dış politika uygulamalarında yeni değerler inşası etmesi ele alınmış, üçüncü ve son bölümde ise Hatay'ın Türkiye'ye ilhak edilirken uluslararası sistemdeki reformatif çalışmalarına bakılmıştır.

Bundan hareketle ilkin Atatürk'ün, ardından da İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde, uluslararası sistemdeki revizyonist ülkelerin oluşturduğu istikrarsızlığın sonuçlarını gidermek, ülke içi demokratik ve reformatik düzeni tesis etmek, Hatay Meselesi'nde çözüm üretmek ve uluslararası aktörler arasında denge oluşturmak gibi zorlu bir politik sürecin güçlüğü ele alınmıştır. Özellikle bu dönemle ilgili yaşanan önemli olaylar arşiv belgelerinden hareketle değerlendirilmiş ve dengeleyici eylemlerden, uzlaşmacı teorilere evrilen gelişmelerin iç dinamiklerine bakılmıştır.

Konuyla ilgili olarak Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi'ne (CA) ve monografilere, araştırma eserlerine ve dönemin gazetelerine bakılarak incelemede bulunulmuştur.

1. Erken Dönem Cumhuriyet Yönetiminin Türk Dış Politikası ve Kuramsal Çerçevesi (1930-1939):

Günümüzde ülkeler; iç ve dış politikayı yürütürlerken, meşruiyet zeminini oluşturabilmek için vatandaşlarının rızasına almak gibi bir zorunlulukla karşı karşıya bulunmaktadırlar. Bu durum; hükümetten halka yönelik *ikna* sürecinin yaşanmasına, halktan hükümete yönelik ise bir *baskı* sürecinin oluşmasına neden olmaktadır.

Demokratik yönetimlerde belli görüşe sahip bireylerin ve geniş halk kitlelerinin, hükümet politikalarını etkilemesi ya da etkilemek istemesi, *politika* ve *kamuoyu* arasında belli bir bağlantının kurulmasına imkân sağlamıştır. Ancak *kamuoyunu* siyasal sistemde işlevsel bir kavram olarak görmek, totaliter ya da demokratik olmayan rejimlerin dış tehdit retoriği üzerinden sağladığı konsensüsü göz ardı etmek anlamına gelmektedir. Aslında buradaki temel sorun, *kamuoyunun*; sosyoloji, psikoloji ya da felsefe gibi disiplinlerden soyutlanıp sadece politikanın bileşeni olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Bu yüzden çalışmanın ilk bölümünde dış politikayı oluşturan unsurların neler olduğuna ve 1930-1939 yılları arasındaki Atatürk ve İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı dönemindeki TDP'yi nasıl etkilediğine bakılacak ve buna göre ontolojik bir muhakemeye sürecine girişilecektir.

Bir devletin dış politikasının belirlenmesinde kamuoyunun etkisi, iç politikada olduğu gibi önem arz etmektedir. Ancak buna ilişkin süreçte hükümet ile kamuoyunun ilgi düzeyleri birbirinde oldukça farklıdır. Bireyler, iç politikada hükümete karşı daha *aktifken*, dış politika konusunda savaş ya da benzeri durumlar dışında *pasif* kalmaktadırlar. Lakin bu durum, kamuoyunun dış politikada etkin olmadığı manasına gelmemektedir. Bundan dolayı kamuoyu ile dış politika ilişkisi, çoğu zaman hükümetten halka doğru yönelen *ikna* sürecine dönüştüğü görülmektedir.

Esasında XX. yüzyıla gelinceye kadar kamuoyu, kavram olarak politika disiplini içerisinde değerlendirilen ve henüz ayrı bir çalışma alanı olarak görülmeyen bir terimken, bu yüzyılın başından itibaren sosyoloji ve psikoloji bilimlerinin etkinlik alanları ile öne çıkmaya ve geliştirilen teoriler içinde yer almaya başlamıştır. Özellikle *kamuoyu-politika* ilişkisini inceleyen Lawrence ve Lippman, bu alanın modern tanımına katkıda bulunan iki isim olarak bilinmektedirler (Hennesy, 1985:7).

Türk kamuoyunun, kendi hükümetinin yapısını ve eylemlerini tayin etmeye veya etkilemeye çalışması, hatta hükümet mekanizması dışındaki bireyleri ulusal meselelere dair kanaatini serbestçe ve aleni bir şekilde ifade etmeye başlaması dikkate şayan bir husustur. Bu durumda Türk kamuoyunda iki unsur arasında ciddi bir etkileşimin yaşandığı görülmektedir. Birinci süreçte, vatandaştan hükümete doğru yönelen *kamu iletişimi* ağı şeklinde vücut bulurken, bireyler arasında iletişim pek de yaygın olmadığı görülmektedir. İkinci süreçte ise hükümetten vatandaşa yönelik *bilgilendirme* ya da *propaganda* eylemleri örgüsü

bulunmaktadır. Bu örgüde hükümetler arası iletişim şeklinde değerlendirilen diplomasi dahil değildir (Jackall, 1995:28).

Bu çalışmada, Türkiye'nin Atatürk ve İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı dönemindeki (1936-1939) Türk kamuoyunda Hatay ile ilgili olan iletişim şekillerinden hükümetten vatandaşa ya da vatandaştan hükümete yönelik faaliyetler ele alınmış olup, bireyler arasındaki veyahut hükümet içindeki iletişim süreçleri göreceli olarak ikinci plana atılmıştır.

Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı dönemindeki Türkiye'nin dış politikası, ulusal çıkarları realize etmek için stratejik eyleme dönüştüğü ve kullandığı usullerin ise diplomasi, uluslararası hukuk, ittifaklar, tehdit ve sert gücü kullanabilme kapasitesinin toplamı olarak değerlendirildiği bir yapıya dönüşmüştür (Bilge, 1966:297).

Hatay Meselesi'yle birlikte Türkiye'de *hükümet* ve *kamuoyu* arasında iki yönlü bir ilişki tesis edildiği açıktır. Bu ilişki sürecinde; Türk kamuoyu, hükümeti basılarken, aynı zamanda hükümet de Türk kamuoyunu etkileyen bir sürece dönüşmüştür. Özellikle bu döngünün ulusal düzeyde olduğu gibi uluslararası düzeyde de olabileceği değerlendirilmektedir. Türkiye'de bu döngü iki yönlüyken, uluslararası düzeyde çok yönlü ve farklı olduğu tespit edilmiştir. Aslında bu süreç, TDP'nde karşılıklı ya da döngüsel, kapalı ya da açık, yakından ya da uzaktan, doğrudan ya da dolaylı olarak etkilediği söylenebilir. Bundan da anlaşılmaktadır ki, dış politika oluşumunda *etkileşim* sürekli olup, bu etkileşim her daim olagelen bir durumun uzantısı hüviyetindedir. Elbette ki bu durum, Cumhuriyet Hükümeti'nin dış politika davranışlarını ve tutumlarını bir şekilde etkilediği veya başka aktörler/unsurlar tarafından da etkilendiği gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Bozkaya'nın (2012) da dediği gibi yeni Cumhuriyeti Hükümeti'nin güvenlik süjesi belirmeye başlamış ve bu durum, işin hem *öznesi*, hem *objesi*, hem de *tedarikçisi* konumuna dönüştürmektedir.

Süreç analizine göre bu durum, uluslararası kamuoyunun, Türk hükümetin icra ettiği Hatay politikasını etkilemekte veya kısmen olsa da belirlemekte olduğu iddia edilebilir. Ancak Hatay Meselesi'ne yönelik yaşanan bu süreç, iki yönlü ve dinamik bir çerçevede ortaya çıktığı gerçeğini gölgelemez. Uluslararası kamuoyundan Türk hükümetine veya Türk hükümetinden uluslararası kamuoyuna yönelik yaşanan bu etkileşim süreci, karşılıklı dengede bulunduğu sürece çatışma ve kriz yaşanmamaktadır. Bu alanda Ankara Hükümeti'nin, istediğini yapabilmesi ya da uluslararası kamuoyunun hilafına bir şey icra edebilmesi oldukça güç görünmektedir. Ankara Cumhuriyet yönetiminin kısa bir süre sonra pasif kalma durumundan vazgeçtiği ve 1938'den sonra Hatay'ı doğrudan ilhak edecek aktif bir politikaya dönüştüğü görülmektedir.

Buna göre Türk kamuoyunun dış politikayı belirleme tartışmaları, Uluslararası İlişkiler teorilerinden liberal ve realist iki ana akım üzerinden değerlendirmek daha uygun olacaktır. Özellikle Türk kamuoyunda, 1936 yılından beri yoğunlaşan Hatay Meselesi, dış politikanın sadece siyasî elitler tarafından yönetilen bir alan olmaktan çıkarmış ve TDP'de bir dönüm noktasının yaşanmasına neden olmuştur. Bu açıdan değerlendirildiği zaman Hatay Meselesi'nin 1936'dan itibaren yoğunluk kazanmasıyla birlikte Türkiye'nin dış politikasına doğrudan ve iki büyük etkisinin olduğu görülmektedir. Ortaya çıkan etki alanlarından biri, Türk kamuoyunu uzun vadede geçici istek ve aşırılıklarından münezzeh bir yönetim kadrosunun (siyasî elitlerin) var olduğuna ve bu kadronun ulusal çıkar ve bölgesel istikrar için en iyisini seçtiğine yönelik anlayışı pekiştirmesidir. İkinci etkisi ise Türkiye'nin gerektiğinde silahlı kuvvetlerini kullanabileceği yönündeki kararlığını göstermiş olmasıdır.

Bu dönemle ilgili olarak Türk kamuoyunun belli bir bütünlükten, yapıdan ya da ideolojik temelden yoksun olduğu iddia edilse de temel olarak Türk kamuoyunun, Hatay Meselesi'nde olduğu gibi, ülkenin *bütünlüğü* ve *bağımsızlığı* söz konusu olduğunda her şey değişmektedir. Türkiye'de ulusal çıkar konuları değerlendirildiğinde, iki hususun öne çıktığı, buna göre ulusal bütünlüğü etkileyen ya da doğrudan tehdit eden herhangi bir konuda *toplumsal birlikteliğin* yeknesak olduğu tespit edilmiştir.

Realist teorinin temel varsayımlarının sorgulandığı Hatay Meselesi'nin 1936-1939 dönemi, Türkiye'nin dış politik uygulamalarında ve uluslararası ilişkilerinde yeni bir yöntemin uygulanacağının habercisi olmuştur. Örneğin Cenevre'de toplanan Milletler Cemiyeti (MC) Konseyi'nde Hatay Meselesi'nin görüşülmesi ve temsilci gönderilmesi (Cumhuriyet Arşivi (CA), Fon: 30-18-1-2, 82-5-5), Hatay'ın geleceğini tayin eden kararın MC Konseyi'nden çıkartılması (CA, Fon: 30-10-0-0, 222-501-15), Suriye-Hatay sınırını tespit için Suriye'ye gidecek heyetin belirlenmesi (CA, Fon: 30-18-1-2, 85-92-10), Hatay'da harekât yapacak birlik komutanlarına pazarlık yetkisinin verilmesi (CA, Fon: 30-18-1-2, 83-43-4), Hatay Meselesi'ni Fransız heyetle görüşmek üzere Org. Asım Gündüz'ün görevlendirilmesi (CA, Fon: 30-18-1-2, 83-51-1), Hatay vatandaşlarının Türk konsolosluklarından alacakları pasaportlar ile seyahat edebilmesinin sağlanması (CA, Fon: 30-18-1-2, 85-100-14), Hatay kurtuluş bayramında Anavatan'a ne şekilde katılacağını belirten tamimin yayımlanması (CA, Fon: 490-1-0-0, 4-21-8), Hatay'daki bazı Türk köylerinde bulunan Suriye ve diğer Rum Ortodoks köylülerinin Türk olarak yazılmak istenmesi (CA, Fon: 30-10-0-0, 223-508-13), Hatay Meselesi ile ilgili Türkiye ile Fransa hükümetleri arasındaki müşterek beyannamenin yayımlanması (CA, Fon: 30-10-0-0, 224-510-13), dış basında Hatay'ın öneminin belirtilmesi (CA, Fon: 30-10-0-0, 224-511-4), Hatay'da yapılacak seçimler ile ilgili raporun hazırlanması (CA, Fon: 30-10-0-0, 224-511-8), Hatay'ın Anavatan'a iltihakıyla ilgili olarak Vilayetler İdaresi Kanunu'nun tanzim edilmesi (CA, Fon: 30-10-0-0, 225-515-18), Türkiye-Fransa arasındaki anlaşmanın Suriye'deki partiler üzerindeki tesirlerinin gösterilmesi (CA, Fon: 30-10-0-0, 225-515-22), Hatay'ın Anavatan'a ilhakı üzerine, Ermeni ve muhalif grupların, Arap vatandaşları Türkler aleyhine kışkırtması ve Hatay'dan göç eden Ermenilerin göç sebeplerinin ortaya konması (CA, Fon: 30-10-0-0, 225-515-25), İskenderun'da tesis edilecek serbest mıntıkanın yeri ve bununla ilgili işlere ait Hariciye Vekaleti raporunun kabul edilmesi (CA, Fon: 30-18-1-2, 85-117-12), Hatay'ın Anavatan'a ilhakı sebebiyle Fransızlara 7 milyon Frank'ın ödenmesi (CA, Fon: 30-18-1-2, 91-59-18), Hatay Anlaşması ile tercih hakkını Lübnan ve Suriye lehine kullanan şahısların mülk bedellerinin tesviye şekline dair teati olunan notaların tasdik edilmesi (CA, Fon: 30-18-1-2, 93-106-3), Hatay'ın kurtuluş davasında gösterdikleri başarıdan dolayı Hasan Kattıkat, Abdülkerim Özmen ve İbiş Güney'e arazi ve emlak verilmesi (CA, Fon: 30-10-0-0, 197-349-16) vb. hususlar bir bütün halinde ele alınıp değerlendirilmesi gereken konular arasında görülmektedir.

Bundan hareketle Hatay Meselesi'ne yönelik yapılacak dış politika analizi, dış politikanın kaynakları ile dış politikanın tahayyül ettiği, planladığı, kararlaştırıldığı ya da icra ettiği süreçleri açıklama girişimlerinin bir sonucu olarak değerlendirmek veyahut çözümlemek gerekmektedir (Okutan ve Ereker, 2005:190). Bununla birlikte yeni Türk Hükümeti'nin dış politika alanında değişmez davranış kalıplarının (stereotip) olduğu ve yeni rejimin aynı koşullar altında, muhtemelen aynı biçimde davranacağı yönündeki realist yaklaşımın tesiriyle değerlendirilmişken, Musul ve Batum'un Anavatan'a ilhak edilememesini veya Misak-ı Millî'nin tam olarak icra edilememesini izah etmekten çok uzak olduğu görülmektedir.

Uluslararası sistemdeki küçük veya büyük değişikliklerin, sistemin temel aktörleri olan devletlerin dış politikasında bir dizi değişikliğe yol açtığı gerçeğinden hareketle, yeni Türk devletinin Musul'da ve Batum'da istediğini yapamadığı görülürken, Boğazlar ve Hatay Meselesi'nde hedeflediğini yapabildiği tespit edilmiştir. Buna göre TDP'yi davranış kalıpları açısından izah ederken, Musul ve Batum'da olduğu gibi *başarısız*, Boğazlar ve Hatay Meselesi'nde ise *başarılı* olduğunu aynı anda izah edebilecek yeni bir kavram geliştirmek gerekmektedir. TDP'daki her iki durumu ifade edebilecek kavramın "*statükoculuk*", "*revizyonizm*" veya "*anti-revizyonizm*" olamayacağı, zira bu kavramların sadece bir durumu izah edebileceği, her iki durumu da izah etmekten uzak olduğu, dolayısıyla her iki durumu aynı anda izah edebilen yeni bir kavramın olması gerektiği ve buna da "*pragmatik reformizm*" denilebileceği değerlendirilmektedir.

Dönemin şartları gereği Türkiye'nin dış politikasındaki gelişmeler, Avrupa'daki güç dengesinin temelden bozulduğu ve yeniden inşa edildiği dönemle ilgilidir. Özellikle 1930'lu yılların başından itibaren Avrupa'da meydana gelen askerî ve siyasî gelişmelerin temel alındığı bir ortamda, Avrupalı büyük güçlerin birbirini etkilediği gibi, Türkiye'yle olan ilişkilerini de etkilediği ve Türkiye'nin dış politikasını buna göre şekillendirdiği görülmüştür.

Buna göre Türkiye'nin Avrupalı büyük güçlerin rekabet ortamından yararlanmaya çalıştığı, Ankara'nın Avrupa'daki karmaşık ilişkiler örgüsünde yerini tayin ederken azami gayret sarfettiği, Hatay'la ilgili politika üretebilme yeteneğinin bir hayli yüksek olduğu ve Ankara'nın inisiyatif alabilmek adına *yapıcı* veya *inşacı* girişimlerde bulunduğu görülmüştür.

Türkiye'nin Hatay *başarısı*, "*ısrarlı, kararlı ve cesur*" tutumuna bağlamak doğru olsa da bilimsel olarak yetersizdir. Zira bu izahta, bilimsel birtakım sıkıntıların yaşanmasına neden olmaktadır. Bir kere Türkiye'nin Hatay *başarısı*, diyalektik olarak Ankara'nın Batum ve Musul konusundaki "*başarısız*" olduğunu ifade eder ki, "*ısrarlı olmayan, kararsız ve korkak*" sıfatlarının kullanımını zorunlu hâle getirmektedir (Koçak, 2005:2). Bu yanlış değerlendirme TDP'deki başarıları vakaları izah ederken, yukarıda da ifade edildiği gibi Musul ve Batum gibi "*başarısız*" vakaları izah etmekten uzaktır. Hal böyleyken TDP için üretilecek değerin, her iki durumu da anlatması, kuşatması ve kavramsallaştırması gerekeceği açıktır. Hele bunu "*statükoculukla*" veya "*revizyonizm/anti-revizyonizm*" tanımlamalarıyla açıklamak hiç mümkün görünmemektedir.

Şüphe yok ki, Batum ile Musul, en az İskenderun Sancağı kadar Misak-ı Milli sınırları içindedir. Bu bakımdan Türk Hükümeti'nin Hatay Meselesi'nde izlediği dış politikanın Misak-ı Milli'nin doğal ve kaçınılmaz bir sonucu olduğu savı, ne kadar doğru ve geçerliyse, diğer iki *başarısız örnek* açısından da doğru ve geçerli olması beklenmektedir. Görüleceği gibi bu noktada dış politika analistlerini bir hayli zorluk yaşamaktadırlar. Zira salt bu saikten hareket edildiği takdirde TDP'deki *başarısız örnekler*, Misak-ı Milli'nin hilafına davranıldığı sonucuna vardırabilir (Koçak, 2005:2-3), ki bu durumun siyaseten, hukuken ve kuvveten doğru olmadığı açıktır. Bu yüzden her iki durumu açıklayan kavramın "*pragmatik reformizm*" olabileceği değerlendirilmiştir.

2. Dış Politikada Yeni Rejimin Yeni Değerler Üretmesi:

Misak-ı Milli'nin, yeni devletin kuruluşunda ve yeni siyasa birliği oluşturmasında önemi büyüktür. Her şeyden önce Türkiye açısından siyasal ve kültürel birlik, Misak-ı Milli doktrini ile sağlamlaştırılmıştır. Bu yönü ile Misak-ı Milli, yeni devletin değerler manzumesini oluşturan ve hayata geçiren fikrin genel temayülüdür.

Yeni devletin ilkeleri, *Misak-ı Milli*'yle birlikte ve bir bütün halinde değerlendirildiği zaman tesis edilecek *barışın* prensiplerini göstermekle veyahut kabul edilebilecek *özverinin* son sınırını belirlemekle eşdeğerdir (Akşin, 1991:25-26). Bu eşdeğerlik, her türlü aşırılığı reddeden, Turancı, İslamcı, Bolşevizm vb. düşünce akımlarına mesafeli duran (Atatürkçülük, 1988:157; Şahin ve Müezzinoğlu, 2016:659), saldırgan veya agresif politikayı kabul etmeyen bir pozisyonla hem haldir. Ancak yeni Cumhuriyet rejiminin hiç tartışmasız kabul edemeyeceği iki unsur vardır ki, o da *hakimiyeti-i tamme* ve *istiklâl-i tammenin* hilafına davranmaktır.

Bu iki unsur, yeni Türk devletinin siyasasını ortaya koyan Misak-ı Milli Beyannamesi'nden neşet etmektedir. Türklerin bir arada yaşama iradesini ortaya koyması açısından *toplumsal sözleşme* hüviyetinde olan Misak-ı Milli, aynı zamanda Osmanlı-İslam unsuruyla meskûn yörelerin bağımsızlığa kavuşturulmasından ve ülke sınırlarını oluşturmasından dolayı da *siyasal sözleşme* değerindedir. Manen bu iki sözleşmeyi bünyesinde cem eden Misak-ı Milli belgesi, ülke sınırlarına yönelik sınır hattının *mutlak* olmadığı, daha çok *arzu* edilen veya esaslara göre belirlenebilen çizgilerden oluşacağı ve bu yüzden de haritalarda "*kesik çizgiler*" ile gösterilen siyasal belgeden oluşmaktadır (Kaya, 2002:184).

Dış politika açısından yeni Türk Hükümeti'nin kuruluş diplomasisi, ilk başta ulus-devlet olarak *varlığını* gösterme ve uluslararası alanda *tanıtma* olarak tezahür etmiştir. Bu yüzden yeni devletin dış politikası ve buna dair diplomasisi, daha çok *istiklal-i tammeye* önem vermek olmuştur. Sakarya Savaşı ve Büyük Taarruz ile ülkeyi işgalden kurtaran yeni Türk Hükümeti'nin uluslararası alanda hukukî değer kazanması Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla olmuştur. Bundan sonra *istiklal-i tammenin* yanına bir de *hakimiyet-i tamme* de ilave edilmiştir. Atatürk'ün ifadesiyle *hakimiyet-i tamme*; siyasî, malî, iktisadî adlî, askerî, kültürel (Giritli, 1980:199) vb. her türlü hususta tam bağımsızlığı ya da serbestîyeti kazanmak anlamındadır. Dolayısıyla modern Türkiye'nin dış politikasında ve bütün uygulamalarında *istiklal-i tammeye* eşdeğer olarak *hakimiyet-i tammenin* (Atatürk, 1983:12-13) de var olduğu aşikârdır.

Lozan Düzeni'nden sonra dış politikada, uluslararası toplantılara katılma, devlet başkanlarıyla görüşme, çevre ülkelerle ittifaklar kurma, uluslararası sisteme entegre olma gibi faaliyetleri yerine getirdiği görülmektedir. Özellikle iki savaş arası dönemde daha çok *bağlantısızlık* (Aras, 1945:130-132) politikası ile öne çıkan yeni Cumhuriyet yönetimi, bölgesinde oluşan tehditlere karşı birtakım önlem alma ihtiyacı hissetmiş ve bunun için de ittifak sistemini tesis ederek, uluslararası sistemde güç dengesini kendi lehine inşa etmeye çalışmıştır. İşin ilginç yanı modern Türkiye'nin tesis ettiği ittifaklar; Batı'ya karşı Sovyetler Birliği'yle veya Batı'ya karşı Batı'yla veyahut yine Batı'ya karşı Doğu'yla ilişki tesis ettiği görülmüştür (Koçer, 2006:142; Bozkaya, 2012:23).

1923-1930 yılları arasında Cumhuriyet yönetimi, Lozan'da çözümlenemeyen sorunların çözümü için gayret sarfetmiş olup, İngiltere ile *Musul* sorununu, Fransa ile *kapitülasyonlar* meselesini, Yunanistan ile *ahali mübadelesini* çözmek için büyük uğraş vermiştir. Özellikle bu meseleleri 1930 yılına kadar bir şekilde halleden yeni Cumhuriyet Hükümeti, bir taraftan I. Dünya Savaşı sonrası oluşan ve kendini bu düzende eşit ortak olarak kabul ettirdiği dünya nizamının devamını isterken, ki buna *statükoculuk* da diyen vardır (Oran, 1998:355), diğer taraftan kendi ulusal çıkarlarını elde edebilmek için kiminin *revizyonist* (Yetim, 2006:203), kiminin *realist* (Kardaş ve Balcı, 2014:19), bizim ise *pragmatik reformist* dediğimiz dış politika uygulamalarını savunur hale gelmiştir. Türkiye'nin tutumu; Almanya, İtalya ve Japonya'nın tutumundan çok farklı olduğu ve I. Dünya Savaşı sonra oluşan yeni düzeni istemeyen veya temelden değiştirme arzusunda olan devletlerin *revizyonist* politikalardan ve davranışlarından çok farklıdır. Ancak Türkiye'nin, *revizyonist* blokun karşısında *anti-revizyonist* politikaları destekleyen İngiltere ve Fransa'dan da ayrı düştüğü görülmektedir. Bundan hareketle Türkiye'nin, uluslararası sistemi ve yerel sistemi ayrı ayrı değerlendirdiği ve buna göre davrandığı görüşü güçlenmektedir. Uluslararası sisteminin normatif kurallarını değiştirmeden, ulusal düzenin normatif kurallarını kendine göre geliştirmek veya iyileştirmek isteyen Türkiye'nin dış politikasıyla izah edilmesinin daha gerçekçi ve bütünlükçü bir yaklaşım olacağı değerlendirilmektedir. Örneğin "*yurtta sulh, cihanda sulh*" retoriğinden hareketle sistematik değerlendirme yapıldığı zaman "*yurt*" ve "*cihan*" kelimelerinin birbirlerinin zıddı ya da alternatif olmadığı görülecektir. Ulusal sistemin kendi içinde sahip olduğu yeterliliği ve meşruiyet alanı, güç ve egemenlik hukukuyla birlikte değerlendirildiği zaman bunun uluslararası sistemin normatif kurallarıyla paralellik arz ettiği, uluslararası sistemin başlıca aktörü olan ulus-devletin (yurt) barışı sağlayacağı ve bu durumun kümülatif sistemin (cihan) de barışı temin edeceği görüşüne dayanmaktadır. Görüleceği gibi TDP'de kullanılan bu retorik, hem *ulusal* hem de *uluslararası sistemde* ilham alınmış olmakla birlikte *idealizm* ana akımından mülhem alınarak türetildiği değerlendirilmektedir.

İdealizm ana akımından oluşan bu retorik, *realizm* akımını reddettiği manasına gelmemektedir. Zira TDP, *yerelde* (ülke içinde) ve *genelde* (uluslararası düzende) gerçekleşen sistemik gelişmeleri birbirinin alternatifi ve zıddı olarak görmemiş ve değerlendirmemiştir. *Yerelde* ve *genelde* oluşan bu iki düzen, kendi içinde normatif kurallar olan ve uyulması istenen

değerler bütünüdür. Dolayısıyla yeni Türkiye'nin kurguladığı yeni rejim ve düzen, uluslararası sistemin bir parçası olması ve kendini bu değerlerle tanımlaması öncelikli konular arasındadır. Bir ölçüde idealize edilen bu durum, Boğazlar ve Sancak Meselesi'ni çözümlemek için başvurulan temel argümanlardan birisi olmuştur. Yeni Türkiye'nin, uluslararası hukuk normlarından *meşruiyet* (Oran, 2001:46-53) ve *ahde vefa* (Talas, 2004:348) ilkesine her zaman için dayanması, dış politikada onun *güvenilir*, *saygın*, *işbirliğine açık* ve *barışçı* olması izlenimi vermektedir. Sadece bu durum bile Türkiye'nin sadık bir müttefik olduğu görüşünü desteklemektedir. Ancak bu durum, Lozan Antlaşması ile belirlenen ulusal sınırlara ve değerlere müdahale edilmediği müddetçe geçerlidir ve kıymetlidir.

Türkiye'nin bu türden bir politikayı icra etmesinin başlıca sebebi; İstiklâl Savaşı'nı emperyalist güçlere karşı vermesinin, Kurtuluş Savaşı'nı zaferle taçlandırmasının ve Lozan Antlaşması'yla uluslararası alanda *istiklâl-i tamme* ve *hakimiyet-i tamme* doktrinini gerçekleştirmesinin büyük etkisi olmuştur.

Ne var ki Lozan Antlaşması, modern Türkiye'yi üç konuda tatmin etmekten uzaktır. Bunlardan birincisi *Musul'un* ülke sınırları içinde olmaması, ikincisi *Sancak bölgesinin* Türk topraklarına katılamaması, üçüncüsü ise *Boğazların* egemenlik hukukuna dahil edilememesidir. Bu üç durum, yeni Türk devletinin ulusal beklentilerinin ve egemenliğinin (*hakimiyet-i tamme*) hilafına sonuçlanmıştır.

Bütün bunlar göstermektedir ki, TDP'de ulusal ve uluslararası sistemde *değişmezlik* ilkesi ile kurulan yeni normatif düzen ve kurallar da *değişmezlik* ilkesi ile ilgilidirler. Buna göre modern Türkiye için dış politikada *değişmezlik* ilkesi, oluşan formu korumak adına salt *alt marj* (minimum nokta) olarak gördüğü Lozan Dengesi'ni, *üst marj* (optimum nokta) olarak değerlendirdiği I. Dünya Savaşı sonrası oluşan ve galiplerin belirlediği uluslararası düzenin korunmasını ve devamını sağlama şeklinde geliştirmiştir. TDP'nin her iki durumda da radikal değişikliği kabul etmesi mümkün görünmemektedir. Zira Türkiye'nin kurduğu ulusal düzenin ve var olmaya çalıştığı uluslararası sistemin hilafına davranması eşyanın tabiatına aykırıdır. Türkiye'nin, birçok sıkıntılar çekerek içte kurduğu, büyük zorluklar yaşayarak dışta kendini kabul ettirdiği formun (düzen) kolayca ve radikalce değişmesine sıcak bakmayacağı açıktır. Dolayısıyla Türkiye'nin iki marj arasında kalarak her iki formu da kendi çıkarları çerçevesinde iyileştirmesi, en akıllıca yöntem olarak değerlendirilmektedir.

Uluslararası sistemde *değişmezlik* ilkesini savunan Türkiye'nin, bir ölçüde *statükocu* olması gündemdeyken, 1933-1939 yılları arasında ulusal düzeyde oluşturduğu formu iyileştirmek istemesi, revizyonist değil, *reformist* olarak değerlendirmeyi gerektirmektedir. Bunu başarmaya çalışan Türkiye'nin, uluslararası sistemde yaşanan radikal değişikliklerin etkisini en aza indirerek veya bu değişikliklerden istifade ederek ulusal çıkarlarını realize etme yolunu tercih etmesi doğal bir davranış olarak görülmektedir. Türkiye'nin ileri sürdüğü sınır düzenlemeleri ile ilgili değişiklikleri, Lozan'da belirtilen normatif kuralları yeniden düzenleme olarak değerlendirenlerce *revizyonist* bir tutum olarak algılanmıştır. Ne var ki Türkiye'nin icra ettiği dış politika faaliyetlerinin Almanya, İtalya ve Japonya'nın yaptığı gibi temelden karşı çıkma, reddetme veya yeniden tanımlama anlamına gelmediği için *revizyonist* bir politika olarak tanımlamak doğru değildir. Bu yüzden Türkiye'nin 1936 yılında Boğazlar Sözleşmesi'yle, 1939'da Hatay'ın ilhak edilmesiyle ilgili dış politika davranışı, *reformasyon* çalışmasıyla izah edilebileceği, Lozan Düzeni'ni temelden bozmak istemediği ve mevcut formu kendi lehine iyileştirmede bulunduğu gerekçesiyle *reformist* olarak değerlendirilebileceği kıymetlendirilmektedir.

Bir yönüyle *reformist* ülke konumundaki Türkiye'nin, Atatürk döneminde imzaladığı uluslararası nitelikli anlaşmaların büyük bir kısmının bu amaca yönelik olduğunu, ancak *reformist* olmadan önce *formist* bir tutum takındığını belirtmek yerinde olacaktır. Buna göre Lozan'dan sonra *formist* konumdaki TDP'nin 70 kadar uluslararası anlaşma imzaladığını ve bu anlaşmaların barışçı nitelikte olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Soysal'ın ifadesine göre

Atatürk döneminde üç tür anlaşma imzalandığını, bu anlaşmaların *birinci grubunu* sınır sorunlarının çözümü ve ilişkilerin düzeni ile ilgili olduğunu (Soysal, 1996:127); *ikinci grubun* dostluk, iyi komşuluk, tarafsızlık, uyuşmazlıkların barışçı yollardan çözümüyle ilişkilendirildiğini (Vali, 1971:276); *üçüncü grubun* ise ittifak veyahut dayanışma nitelikli anlaşmalar (Soysal, 1996:127) olduğunu dile getirmektedir.

Soysal'ın üç gruba ayırdığı anlaşma türlerinin tamamının, tarafımızca *formist* olduğu değerlendirmesinden hareketle *reformist* olan 1936 Montrö Sözleşmesi (Boğazlar) ve 1936-1939 Hatay ile ilgili Türk-Fransız Antlaşmalarını *birinci grupta* olabileceği değerlendirilmektedir. Zira her iki durumda da mevcut *form*ların (düzen) yenilenmesi manasında değerlendirildiğinden, kurulan sistemi temelden değiştirmediğini ve bunun için *uluslararası hukuk* ile *barışçı diplomasi* tekniğinin uygulandığını belirtmek yerinde olacaktır.

Bundan ötürü Atatürk dönemi (1920-1938) Türk dış politikasını eylem analizi yöntemiyle yeniden taksim girişiminde bulunulacak olursa, 1920-1923 arasını *beka* (var oluşsal) *dönemi*, 1923-1930 kurulan yeni düzenin korunmasıyla ilgili *formist dönem*, 1930-1938 arasını da *formasyon* ve *reformasyon* anlayışının bir arada kullanıldığı *pragmatik reformist* dönem olarak gruplandırmak yerinde olacaktır.

Bu sistematik içerinde değerlendirildiği zaman modern Cumhuriyet yönetimi, iki dünya savaşı arası dönemde ve birbirine zıt rejimlerin oluştuğu uluslararası ortamda, rejim farkı gözetmeksizin dostluk ve ittifak tesis etmeye çalıştığı aşikârdır (Sönmezoğlu, 2004:86). Belki de Cumhuriyet rejiminin diplomatik açıdan en önemli başarılarından birisi de kendi coğrafyasını kuşatan yakın jeopolitik çevreyle *dostluk*, *iyi komşuluk* ve *tarafsızlık* anlaşmalarını imzalaması ve bölgesinde *siyasal denge* olarak konumlanmasıdır. Kanaatimize göre Türkiye'nin yeni dönemde yabancı ülkelerle ilişkilerinde göze çarpan en önemli yeniliklerden birisi de budur. Şimşir'in de belirtiği gibi yeni rejim, herhangi bir ülke ile resmî ilişki kurarken, önce o ülkeyle masaya oturup *dostluk anlaşması* yapma yolunu tercih etmiştir (Şimşir, 1993:2990). Osmanlı diplomasisinin klasik döneminde böyle bir uygulama olmadığı gibi, bu türden uygulamaların erken Cumhuriyet yönetimine özgü olduğu değerlendirilmektedir.

Buna göre Ankara Hükümeti, İstiklâl Savaşı içinde 1 Mart 1921 tarihinde Afganistan'la, 16 Mart 1921'de Sovyet Rusya'yla, 2 Ocak 1922'de ise Ukrayna ile dostluk anlaşmaları imzalaması bundandır. Modern Türkiye, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından bir gün önce de Polonya'yla dostluk anlaşması imzalamış olup, bu süreci 10 Aralık 1923'te Arnavutluk'la, 18 Aralık günü Macaristan'la yapılan dostluk anlaşmaları izlemiştir. Türkiye'nin 1924'te 8 ülkeyle, 1925 yılında ise 5 ülkeyle daha dostluk anlaşması imzalaması dikkat çekicidir. Şimşir'in tespitine göre yeni Türkiye, 1921-1937 yılları arasında tam 40 *dostluk anlaşması* imzalamışken, devletlerarasında herhangi bir ayrıma gitmemiş, coğrafî mekân açısından uzak-yakın, büyük-küçük, önemli-önemsiz devlet tasnifi yapmamış ve siyasî arenada yer alan 50 bağımsız devletle benzer anlaşmalar yapmaya özen göstermiştir (Şimşir, 1993:2990).

Türkiye'de kurulan yeni rejimin, 17 yıl gibi kısa bir sürede dünyanın dört bir yanıyla temasa geçmesi, dört kıtayla ilişki tesisi ederek 40 tane dostluk anlaşması imzalaması, devletin dış ilişkilerini bütünüyle barış ve dostluk temelinde ve tüm dünyayı kucaklayan bir şekilde baktığını göstermektedir. İmzalanan dostluk anlaşmaları, prensip olarak *geçici* değil, "*ebedî dostluk*" ilişkilerine göre tanzim edildiği görülmektedir (Şimşir, 1993:2994). Buna rağmen Türkiye'nin yabancı ülkelerle imzaladığı anlaşmalar sadece "*Dostluk Anlaşması*" hüviyetinde olmayıp, bunun dışında birçok ahdî belgeler de imzalamıştır.

Dış politikada derinliği göstermek için Türkiye'nin Avrupa, Asya, Amerika ve Afrika'da 19 yeni diplomatik temsilcilik açtığını, dünyada ne kadar yabancı Cumhurbaşkanı, Kral veya İmparator varsa onlarla temasa geçtiğini, yazışmalarla, telgraflaşmalarla ve mesajlaşmalarla ilişki tesis ettiğini söylemek mümkündür. Yine Şimşir'in tespitlerine göre

Cumhurbaşkanı Atatürk zamanında, yeryüzünde bulanan 115 Kralla, Cumhurbaşkanıyla, İmparatorla doğrudan veya dolayı olarak ilişki kurduğu görülmüştür (Şimşir, 1993:2997).

Bunun dışında Cumhuriyet yönetiminin 1925'te Moskova ile *tarafsızlık* ve *saldırmazlık* anlaşması imzalamasını ciddi bir diplomasi başarısı olarak değerlendirmek gerekmektedir. Türkiye'nin 1923'te Arnavutluk'la, 1924'te Bulgaristan'la ve 1925'te Yugoslavya ile *dostluk* (Thobie, 2012:172) anlaşmasını imzalanmış olsa da Sovyet Rusya'yla imzalanan ve ilki 1929'da, ikincisi 1935'te yenilenen dostluk anlaşmasıyla bir tutmak mümkün değildir. 1928 Mayıs'ında İtalya ile *tarafsızlık* anlaşması imzalansa da modern Türkiye'nin dış politikasındaki en parlak başarılarından birisi, Türk-Yunan uzlaşmasının sağlanmasıdır. Türk-Yunan uyuşmazlığının hat safhaya çıktığı, Yunan etno-santrizmin Anadolu'daki işgali, katliamları, yağmaları vb. hususların yaşanmasına neden olduğu bir ortamdan sonra 1923'te Lozan'la, 1926'da nüfus mübadelesinin son pürüzlerinin ortadan kaldırılmasıyla Yunan Başbakanı Venizelos'un 1930'da Ankara'yı ziyaret etmesi ve tarafsızlık anlaşmasını imzalaması, ardından da Aralık 1933'deki sınırların korunması teyit edilmesi önemli olduğu kadar yeni Türk Hükümeti'nin *saldırgan* ve *rövanşist* davranmayacağının en büyük delili olarak görülmektedir. Bununla ilgili olarak Atatürk, "*...siyaset-i hariciyemizde ahar bir devletin hukukuna tecavüz yoktur. Ancak hakkımızı, memleketimizi, namusumuzu müdafaa ediyoruz...*" (Karal, 1981:131) dediği görülmekte ve kin siyaseti gütmeyeceği anlaşılmaktadır.

Akabinde Türkiye'nin doğu coğrafyasında İran'la dostluk ve güvenlik (1926), Afganistan'la dostluk ve işbirliği (1928) anlaşmalarının imzalanması (Thobie, 2012:172), İngiliz mandasındaki Irak, Fransız mandasındaki Suriye'yle de mutabakata varması, dış politikada *formist* bir yaklaşımın tezahürü olarak değerlendirilmektedir.

Dıştan gelen zorlayıcı güvenlik sorunlarıyla Ankara, ister istemez bölgesel ittifaklara yönelmiş, ardından birisi ülke coğrafyasının batısında *Balkan Paktı*'nı, doğusunda ise *Sadabad Paktı*'nı tesis ettiği görülmüştür. Muhtelif yazarlar, Türkiye kendi sınırlarını her türlü saldırıdan korumak için yaptığı ittifaklara veya imzaladığı saldırmazlık paktlarına *paktomania* (Vali, 1971:276) dese de, Atatürk'ün "*kayda değer sulh eserleri*" (Armaoğlu, 1986:404) olarak değerlendirdiği, bu ittifakları/paktları, ulusal ve uluslararası sistemdeki yeni düzenin, dengenin veyahut normatif kuralların korunması için yapılan *formist* çalışmalarının bir tezahürü olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Türk-İngiliz ilişkileri, MC'nin 1925'de Musul'u Irak'a vermekle, istenmeyen bir safhada gelişmişse de Ankara Hükümeti, 5 Haziran 1926 tarihinde bu kararı onaylayarak, Londra'ya olan ilişkilerini zamanla iyileştirmiştir.

Türk-Fransız dostluk ve iyi ilişkiler anlaşması, 30 Mayıs 1926 tarihinde Ankara'da imzalanmışsa da genel bir dostluk anlaşması, Paris'te 1930 Şubat'ında kayda geçmiştir.

Modern Türkiye, yeni Almanya ile ilkin 1924 Mart'ında imzaladığı dostluk anlaşması, ardından da 1929 Mayıs'ında hakemlik ve uzlaşma anlaşmasını imzalayarak batı coğrafyasında şeklen ve hukuken barışı ve istikrarı tesis ettiğini ve bununla mevcut düzeni korumaya çalıştığını söylemek mümkündür.

Yeni rejim, doğu coğrafyasının en uç noktasında olan ve zamanla *anti-revizyonist* politika takip eden Japonya ile dostluk ilişkilerini geliştirmek için Lozan'dan sonraki süreci iyi değerlendirmiş ve ardından ticaret (1923 ve 1930) ve diplomatik ilişkiler (1925 ve 1929) tesis ederek, çeşitli anlaşmalar imzalasa da Türk-Japon ilişkilerinin dikkate değer yönü, 1931 Ocak'ında İmparator Hirohito'nun kardeşi Prens Takamatsu, Ankara'yı ziyaret etmiş ve yeni Cumhuriyet hükümetiyle bir dizi anlaşma imzalamıştır (Thobie, 2012:173).

Türkiye'nin ABD ile ilişkilerinde ise 1927 Ocak'ında karşılıklı elçi teatisinde bulunulması, Türk-ABD ilişkilerini zamanla geliştirmesine neden olmuştur. Bütün bunlar göstermektedir ki, modern Türkiye, kendini uluslararası sisteme kabul ettirme, diğer aktörlerle eşit olduğunu gösterme, barış ve istikrarı savunun bir devlet konumunda olduğunu ifade etme hassasiyetindedir. Dış politikasını buna göre yapılandıran yeni rejim, uluslararası sistemde

kendini göstermek ve atipik bir rejim olmadığını kanıtlamak için bir ölçüde *formist* yaklaşım sergilemektedir. Bu görüşün hilafına emperyalizm, pan-Türkizm, pan-İslamizm, Bolşevizm vb. her türlü siyasal akımdan (Atatürkçülük, 1988:157) özellikle uzak durmuş[1] ve *formist* bir dış politikayla pozisyonunu korumuştur.

Yeni Cumhuriyet yönetiminin, *Millî Mücadele* (1920-1923) ve *Cumhuriyet* (1923-1938) dönemlerinde iki farklı tutum takınarak, dış politikasını sürdürdüğünü söylemek mümkündür (Armaoğlu, 1989:166; Can, 2008:1). Yeni rejimin *Millî Mücadele* döneminde milli devlet kavramı üzerinde durduğu, *Cumhuriyet* döneminde ise ulusal çıkar bağlamında uygulamalar yaptığı değerlendirilmektedir. Buna göre ilk dönemde Misak-ı Milli'nin esasları üzerinde milli bir devlet kurmak varken, ikinci dönemin dış politikasında ulusal çıkarların korunması, realize edilmesi ya da gerçekleşmesi için şartların oluşturulması şeklinde tezahür etmiştir. Yeni rejimin her iki döneminde de icra ettiği dış politika, uygulanması mümkün olanı yapmak, aşırı emeller peşinde koşmamak ve ülkenin gücü nisbetinde davranmakla sınırlıdır. Atatürk'e göre bu "*milli siyaset*" (Armaoğlu, 1989:168) olarak tanımlanmıştır.

Bir diğer konu ise erken dönem Cumhuriyet rejiminin dış politika uygulamasında *sert gücün* tatbik edildiği tek safha, *Millî Mücadele* dönemi olmasıdır. Bu dönemde TBMM Hükümeti, *savaş* ve *diplomasi* olmak üzere iki aracı kullanılmak zorunda kalmıştır. Ankara Hükümeti'nin bu iki dış politika aracını birbirini tamamlayan bir şekilde kullandığı ortadadır. Bu türden uygulamalar, Mudanya Mütarekesi'yle duraksamış, Lozan Antlaşması'yla da sona ermiştir. Bundan sonra Atatürk dönemi Cumhuriyet rejimi *sert gücü* fiilen kullanmamış, dış politikada daha çok *diplomasi* ve *uzlaşı* yolunu tercih etmiştir. Bununla ilgili olarak Atatürk "*Meclisimiz ve hükümeti, cenkçi ve maceraperest olmaktan uzaktır. Bilakis sulh ve selameti tercih eder...*" (Karal, 1981:131) sözleriyle yeni rejimin dış politikasında barışı önceleğini, savaşmayı diplomasinin araçlarından biri olarak görmediğini, ancak Türk ulusunun bağımsızlığını ve egemenliğini tam olarak elde edinceye kadar savaşmaktan da geri kalmayacağını belirtmektedir.

Maceraperestlikten uzak durmayı tercih eden yeni Cumhuriyet Hükümeti, dış politika alanında *pasif* ya da *reaktif* olmayı tercih etmemiştir. Özellikle *Millî Mücadele* döneminde TDP, uluslararası sistemde yaşanan gelişmeleri yakından takip etmiş ve çoğuna da müdahil olmuştur. *Millî Mücadele* sonrası döneminde de dış gelişmeleri yakından takip eden Türkiye, *aktif* bir dış politika izlemeye devam etmiştir. Bununla ilgili olarak yeni Cumhuriyet yönetimi, 1936'da Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasıyla ve 1939'da Hatay'ın Anavatan'a katılmasıyla ispat etmiştir.

Zaman içerisinde dengeli, ölçülü, güvenilir, ilkeli, istikrarlı ve aktif dış politika takip etmesinden ötürü Türkiye, 1930'larda sonra Avrupa'da görüşüne değer verilen ülke konumuna gelmiştir (Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 1992:1066). Türkiye'nin özellikle 1928 Briand-Kellog Paktı ile ilgili olarak takındığı tutum, ister istemez onu 1934 Balkan Antantı ve 1937 Sadabat Paktı'nın öncü rol almasına ve aktif politika takip etmesine neden olmuştur. Aslında modern Türk devletinin takip ettiği politikanın temelinde Almanya ve İtalya'nın saldırgan pozisyon alması ve bu devletlere karşı diğer ulusların ve devletlerin ortak savunma hattı oluşturma ihtiyacına dayanmaktadır. Bir ölçüde kolektif güvenliğe önem veren yeni Türk rejimi, dış politikasını buna göre tasarlamış ve Balkan ile Sadabat paktlarıyla Türkiye'nin etrafında güvenlik çemberi inşa ettiği ve ülkenin doğusunda ve batısında psikolojik olarak *üstünlük*, algı olarak *prestij*, stratejik olarak *derinlik*, hukukî olarak *haklılık* ve maliyet olarak *avantajlı* bir pozisyon sağladığı açıktır. Güç dengesi teorisinin sahibi Stephen Walt'un güçlüye karşı "*zayıfla ittifak kurulma*" (Walt, 1987:12) anlayışından hareket edilse de bunu yeterli görmeyen yeni rejim, *revizyonist* devletlere karşı en süratli ve en etkili tedbirin, taarruz eden tarafın yaptıklarının yanına kâr kalmayacağını gösteren uluslararası bir teşkilâtın var olmasından

[1] Bazı yazarlarca bu akımların anakronik olduğu için reddedildiği iddia edilmektedir. Bunun için bkz… Yetim, 2006:207; Durgun, 2011:58.

(Atatürkçülük, 1988:157) bahsetmektedir ki, modern Türkiye, MC'ye 1932'de üye olması da bundandır.

Kolektif güvenliğe ve barışın korunması için uluslararası işbirliğine önem veren yeni Cumhuriyet rejiminin, 1933'te savaşın önlenmesi konusunda Rio de Janeiro Anlaşması'nı imzalaması; 1935'te Adalet Divanı'na katılması, 1935'te İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesi üzerine MC'nin daveti üzerine Türkiye'nin Roma Hükümeti'ne karşı ekonomik yaptırımlar uygulaması (CA, Fon: 30-18-1-2, 59-85-19);[2] İspanya'da yaşanan iç savaşı sırasında İtalya'nın Akdeniz'de denizaltı saldırılarını önlemek için Türkiye'nin 1937 Nyon ve Cenevre Anlaşmalarını imzalaması hep bu davranışın bir sonucu olarak görülmektedir (Soysal, 1996:127-128). Buna göre modern Türkiye'nin dış politikası, genel olarak *formu* bozan her şey, anomalidir ve bunun için kolektif işbirliği yapılması gerektiği dile getirilmiştir.

Yeni devletin uluslararası sistemdeki mevcut güç dengesini sürdürmek istemesi ve bu istemin TDP'na yansıması doğal bir sonucu olarak Lozan Antlaşması ile belirlenen mevcut sınırların *muhafaza* edilmesi, sınırların *değişmezlik* ilkesinin benimsenmesi ve bunun sonucunda *irredantist* politikaların[3] takip edilmemesi gibi hususlar, mantık dairesinde izah edilebilen hususlar olarak ortaya çıkmaktadır.

2.1. TDP'de Formist Çalışmaların Temel Uygulama Alanları:

Modern Türkiye rejimi, Balkanlar ve Orta Doğu bölgesine özel önem vererek, bu sahayı kendisi için barış ve işbirliği bölgesine dönüştürmüştür. Batı Avrupa'da yaşanan radikal değişimleri göz önüne alan Cumhuriyet yönetimi, bunun kendisi için tehlike arz etmesini önlemek için *formist* çalışmalarını yoğunlaştırmış ve sınır ötesi faaliyetlerle önleyici savaş doktriniyle ittifaklar inşa etmiştir. Dış politikada *formist* denebilecek bu çalışmalarla yeni Cumhuriyet yönetimi; risk ve tehdidi azaltmak, savaşı önlemek, sınırların değişmezlik ilkesini korumak, yalnız kalmamak, uluslararası sistemin değişmesini önlemek vb. hususları kazanacağını değerlendirmiştir.

Bununla ilgili olarak Türkiye'nin dış politika alanında üç temel uygulamasına bakılacaktır. Uygulama alanıyla ilgili olarak ele alınacak örnekler; mevcut sistemin bozulmaması, normatif kuralların değişmemesi ve *formist* yapının devamının sağlanası yönündeki çalışmalar olduğunu, ancak zaman içerisinde bu çalışmaların *reformist* politikalara evrildiğini göstermek içindir.

2.1.1. Balkan Paktı (1934): Balkanlar, İstanbul'un ve Anadolu'nun savunma kalkanı hüviyetindedir. Genel olarak Türkiye'ye yönelik tehditler, Batı coğrafyasından geldiği görülmekte olup, savaşlar, işgaller, isyanlar, katliamlar, krizler ve bunalımlar hiç eksik olmayan bir coğrafyadır. Türkiye, daha 1926 yılında tüm Balkan Devletleri arasında mevcut sınırların ya da *statu quo'*nun karşılıklı olarak güvence altına alınması amacıyla girişimlerde bulunmuşsa da istediği sonucu elde edememiştir. Ancak 1930'larda Faşist İtalya'dan ve Nazi Almanya'sından Türkiye'ye karşı tehdit algılaması artınca, yeni Cumhuriyet rejimi için Balkanlar öncelikli alan arasında yer almıştır. Bunun üzerine 5 Ekim 1930 tarihinde Yunanistan, Türkiye, Bulgaristan, Yugoslavya, Romanya ve Arnavutluk'un resmî olmayan temsilcileri arasında ilkin Balkan Konferansı toplanmış, ardından bu konferansın ikincisi Ekim 1931'de İstanbul'da, üçüncüsü 1932 Ekiminde Bükreş'te, sonuncusu da 1933 Kasımında Selânik'te yapılmıştır. Buradan istediği ittifak zincirini kuramayan Türkiye, Balkan devletleriyle doğrudan ilişkiye geçerek, bir dizi ikili anlaşmalar imzalamıştır. Bunun için 1923'te Türkiye-Arnavutluk Dostluk Antlaşması, 1925'te Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması ve İkamet Sözleşmesi; aynı yıl Türkiye-Yugoslavya Barış ve Dostluk Antlaşması; 1930'da Türkiye-Yunanistan Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakemlik Antlaşması ve

[2] Türkiye, MC Konseyi'nin İtalya'ya karşı aldığı yaptırımları uygulayan devletler arasında ilk sırada yer almaktadır. Böylece Türkiye, kimsenin toprağında gözü olmadığını, ancak Türk topraklarında da kimsenin gözü olmaması gerektiğini göstermek istemiştir. Bunun için bkz… Köni, 1980:148-149.

[3] Baskın Oran, Hatay'ın Türkiye'ye ilhakını *statükocu* politikanın ihlali ve *irredantist* politikanın bir sonucu olarak değerlendirmektedir. Bunun için bkz… Oran, 2006:46-49.

1933'te Türkiye-Romanya Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaşma Antlaşması imzalanmıştır (Şimşir, 1993:2998).

14 Eylül 1933 tarihinde Ankara'da, Türkiye-Yunanistan İçten Anlaşma Paktı imzalanarak, iki devlet ortak sınırlarının dokunulmazlığını karşılıklı olarak güvence altına almış, sınırların değişmezlik ilkesi kabul edilmiş ve başka bir devletin sınırları değiştirmeye çalışması halinde ortak bir şekilde karşı koyacaklarını belirtmiş olması, Balkan Paktı'nın temelini atmasına neden olmuştur (Soysal, 1983:454-455). Ancak Türkiye'nin, Balkan ülkeleriyle ikili düzeyde dostluk ilişkileri kurması, Batı coğrafyasında kurulmak istenen kolektif güvenlik için yeterli olmamıştır. Türkiye bu alanda inisiyatifi ele alarak çok taraflı diplomatik girişimlerde bulunmuşsa ve Balkan Paktı, 9 Şubat 1934 tarihinde Atina'da Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında imzalanmıştır. Yayılmacı siyaset izleyen Bulgaristan ile Arnavutluk ise bu pakta katılmamışlardır. Ancak onların katılımına da kapı açık tutulmuştur. Böylece dört Balkan devletinin bütün sınırları güvence altına alınmıştır. Bu pakt ile Balkanlarda bölgesel bir *savunma ittifakı* (Şimşir, 1993:3002) tesis edilerek, Pakt üyesi devletler Avrupa'daki siyasî gelişmeler karşısında ortak bir tutum izlemeye başlamışlardır. Hal bu merkezde olunca Ankara'nın arzuladığı *formist* politikanın icrası mümkün olabilmiştir.

2.1.2. Sadabat Paktı (1937): Balkan Paktı'nın kurulmasından sonra Türkiye, doğudan gelebilecek tehlikeye karşı dikkatini yoğunlaştırmıştır. Sadabat Paktı'nın fikir babası Atatürk olup, güvenlik ihtiyacının karşılanmasıyla ilgili olarak ortaya atılmış bir eylemdir. Özellikle faşist İtalya'nın izlediği saldırgan politika, Türkiye'yi yeni güvenlik arayışına itmiştir.

Türkiye, faşist İtalya'nın Balkanlarda ve Asya'da yayılma emelleri beslediğinden ciddi şekilde kuşku duymaktadır. İtalya, 1935'te Habeşistan'a saldırmış, 1939'da da Arnavutluk'u işgal etmiştir. Dolayısıyla gelişmeler, Türkiye'ni kuşkularını haklı çıkarmıştır. İtalya'nın Habeşistan'a saldırısı üzerine Türkiye, İran ve Irak, 2 Ekim 1935 tarihinde Cenevre'de bir araya gelerek, Saldırmazlık Paktı'nı parafe etmişlerine neden olmuştur.

Faşist İtalyan emperyalizmi karşısında Doğu Akdeniz'de ve Orta Doğu'da güvenliğin tehlikeye girdiğine gören Türkiye, ikili anlaşmalarla dostluk ilişkileri içinde bulunduğu İran, Irak ve Afganistan'la kolektif bir dayanışma anlaşması imzalanmasının yararlı olacağını açıklamıştır. Bunun için İran ve Irak'la Cenevre'de parafe etmiş olduğu Saldırmazlık Paktı'na, Afganistan'ın da katılmasını sağlamıştır. Türkiye, imzalanacak bu paktla ilgili olarak önceden Sovyetler Birliği'ne ve İngiltere'ye bilgi verilerek, niyetinin ne olduğunu da açıklamıştır.

Sadabat Paktı, 9 Temmuz 1937 tarihinde Türkiye, İran, Irak ve Afganistan Dışişleri Bakanları tarafından imzalanmış olup, ilgili tarafların birbirinin içişlerine karışmamayı, sınırlarının dokunulmazlığına saygı göstermeyi, uluslararası anlaşmazlıklarda birbirlerine danışmayı ve tarafların birbirine karşı saldırıda bulunmamayı taahhüt etmişlerdir. Türkiye'nin Doğu milletlerine önderliği bu ittifakta (Şimşir, 1993:3006) perçinlenmiş olup, nelerin "*saldırı hareketi*" sayılacağı da ilk kez dile getirilmiş ve tanımlanmıştır.

Doğu halkları için yeni bir devrin başladığını gösteren bu pakt, Ulus gazetesinin başyazarı Falih Rıfkı Atay tarafından "*derin bir inkılâp*" olarak tanımlanmış olup, "…[*bu*] *taahhüdü Akdeniz kıyılarından Asya içlerine kadar genişlettiğinden*" (Şimşir, 1993:3010) söz ettiği görülmektedir. Aynı şekilde Cumhuriyet gazetesi ise Doğu Paktı ülkelerini birbirlerine daha sıkı bağlayan bu anlaşmanın, Hindikuş dağlarından Akdeniz'e kadar uzanan *tek bir devlete* dönüşeceğini ifade etmesi, bölgenin *stratejik derinliği* açısından dikkat çekicidir (Turan ve Turan, 2011:1757).

Akşam gazetesinde Necmettin Sadak ise Sadabat Paktı'nı değerlendirirken "*…Balkanlardan başlayarak Yakın Şark'ta, adım adım tesisini kendisine gaye bildiği sulh mıntıkalarını tahakkuk ettirmiş bulunuyor*" (Şimşir, 1993:3010) demesi, Türkiye'nin çevresindeki tehlikelerden kurtulabilmek için güvenlikli bölge tesisi ettiğine ya da barış adacıkları inşa ettiğine işaret etmiştir. Bu bile Lozan'da oluşan dengenin sürdürülmesine,

kurulan düzenin devam etmesine ve var olan ulusal güvenliği muhafaza edebilmesine ihtiyaç duyulduğunun bir göstergesi ve *formist* bir bakış açısının nişanesidir.

2.1.3. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne (MC) Üye Olması: MC (ya da Cemiyet-i Akvam), I. Dünya Savaşı'nın sonunda galip devletler tarafından kurulmuş uluslararası bir kurumdur. MC, kurulması hedeflenen uluslararası sistem için yeni normlar ve değerler bütününü oluşturmak ve buna göre yapılanmasını sağlamak için tesis edilmiştir (Gülboy, 2009:35-36). Uluslararası sistemin eski devletleri ile yeni katılan devletleri entegre etmesi hedeflenen bu kurumun, dünyada kolektif barışı tesisi edeceği ve yeni normlarla refaha ulaşılacağı hedeflenmiştir.

Modern Türkiye'nin katıldığı ilk uluslararası organizasyon olan MC'deki faaliyetleri, Ankara'nın iki savaş arası dönemde hem ulusal beklentilerini hem de uluslararası ilişkilere bakışını büyük ölçüde etkilemiştir (Barlas, 2017:93). Ankara Hükümeti'nin MC'ye katılma gayesi, Cemiyet'in ortaya koyduğu ilkelerin uygulanması halinde dünya barışına katkı sağlayacağına ve ulusal çıkarlarını korumakta daha etkin olacağına kanaat getirmesidir.

Türkiye'nin Cemiyet'e üyeliği, Cemiyet'in kurulmasından 12 yıl sonra gerçeklemesi hem ulusal, hem de uluslararası sistemde olan değişikliklerden ve ihtiyaçlardan kaynaklanmıştır. Bir kere ulusal sistemde yapılan devrimlerden sonra kendini Batılı devletler ailesinde gören modern Türkiye'nin; iç güvenliğinin sağlanması, bölge barışında söz sahibi olması, dengeli ve istikrarlı yönetimi ile saygınlık kazanması, bölge devletleriyle dostluk anlaşmalarını imzalaması vb. birçok unsuru başarı ile yerine getirmesinden sonra dönemin tek uluslararası mekanizması içinde etkin olabileceğini göstermiştir. Uluslararası sistemde yaşanan radikal değişiklikler ise Türkiye'yi doğu ve batı coğrafyasını rahatsız etmekte ve bu rahatsızlık giderek tehdit olarak algılanmaktadır. Özellikle İtalya ve Almanya'nın tutumu, Türkiye'yi kolektif güvenliğe duyulan ihtiyacı karşılayabilecek yegâne organizasyonun MC olabileceğine yönlendirmiştir. Ruth Henig'in de dediği gibi MC'nin gelecekte olabilecek çatışmaları önleyebileceğine ya da sorunları çözümleyebileceğine inanan (Barlas, 2017:97) Türkiye'nin bu durumdan etkilenmiş olabileceği değerlendirilmektedir. Ancak Türkiye, MC'ye üye olduğu sırada Japonya, Almanya ve bazı Latin Amerika ülkeleri, Cemiyet'ten çekildiği, dolayısıyla da Cemiyet'in gözden düştüğü bir döneme denk geldiği de unutulmamalıdır.

Buna karşın yeni Türk devletinin, MC'ye üye olma isteğinin esasını *güvenlik* ihtiyaçlarından kaynaklandığı aşikârdır. Bunun da temel sebebi, faşist İtalya'nın *anti-revizyonist* politikalarının bir sonucu olarak Balkanlar'da, Adalar Denizi'nde (Ege), Doğu Akdeniz'de ve Orta Doğu'da yaptıklarıyla ilgilidir.

Türkiye'nin Cemiyet'e üye olması kendi ayarındaki ülkelerle işbirliğini kolaylaştıracağı ve Cemiyet içinde benzer kaygılar taşıyan diğer devletlerle *revizyonist* İtalya ve Bulgaristan'a karşı işbirliği yapabileceği gerçeğini ötelememektedir.

Barlas'a göre Türkiye, MC'ye üye olmakla birlikte kendine uygulanan uluslararası izolasyonu ortadan kaldırmış, uluslararası konumu normalleşmiştir (Barlas, 2017:100). Nitekim 18 Temmuz 1932 tarihinde Cemiyet'e katılan Türkiye, *uluslararası statükoya* bağlı bir güç olarak kabul edilmesine neden olduğu açıklanmıştır.

Türkiye, 17 Eylül 1934 tarihinde MC Konsey üyeliğine seçilerek uluslararası alanda daha aktif rol almasına ve pozisyon takınmasına imkân sağlamıştır. Türkiye'nin *uluslararası statükoya* bağlı bu pozisyonu, daha sonraki zamanlarda Genel Kurul Başkanlığını üstlenmesiyle zirveye taşınmıştır (Kırdar, 1972:3-16). Bu andan itibaren Türkiye, ulusal çıkarlarını uluslararası sistemle uyumlaştırarak *senkronik* hale getirmeye çalışmıştır. Özellikle bu durumu, 1934 Balkan Paktı, 1936 Montrö Sözleşmesi, 1937 Sadabat Paktı ve 1939 Hatay konusunda Ankara Hükümeti'nin yaptıklarıyla ilişkilendirilebileceği değerlendirilmektedir. Ancak bunu yaparken, Türk Hükümeti'nin güvenlik mülahazalarından (Ülman, 1968:244) hareket ettiği, uluslararası güvenliğin, istikrarın ve barışın temini için mevcut uluslararası düzeni savunduğu,

bu yüzden de *uluslararası hukuk* nosyonundan ve *barışçı diplomasiden* istifade ettiği görülmüştür.

Barlas'ın tespit ettiğine göre Türkiye, Konseyi bünyesindeki çalışmalarını yaparken daha çok bölgesel güvenlik ve savunma mekanizmalarına önem verdiği anlaşılmaktadır. İlkin Balkan coğrafyasında ittifak kurarak batı sınırında belli bir blokaj oluşturmaya çalışan Ankara Hükümeti, aynı kaygıyı paylaşan diğer devletlerle bir araya gelmiş ve Konsey çalışmalarını birlikte yürütmüştür. Konsey çalışmaları sırasında Türkiye, uluslararası sistem üzerindeki radikal değişimleri gözlemlemesi ve bununla ilgili pozisyon alınmasının güçlüğünü takdir etmesi nedeniyle ulusal stratejilerini ve hedeflerini uluslararası düzeyde değil de bölgesel düzeyde icra etmenin daha uygun ve gerçekçi olabileceğine kanaat getirmiştir. Özellikle uluslararası konjonktürü iyi değerlendiren Türkiye, gerek batı, gerekse doğru coğrafyasında kurduğu paktlarda MC'nin katalizör rol oynamasını sağlamıştır. Bunun için Ankara Hükümeti, MC ortamını, tehdit olarak algıladığı gelişmeleri aynı endişeleri duyan diğer ülkelerle işbirliği yaparak çözümlemeye çalıştığı bir platform olarak görmesine neden olmuştur.

Dönemin Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras, Türkiye'nin MC'ye üye olmasının en büyük faydasını birçok devletle temasa geçebilmesine dayandırırken (Aras, 1945:130-132), kendileri gibi düşünen diğer devletlerle birlikte hareket ederek *uluslararası uyumu* sağlamlaştırmak ve her bir devletin hedeflerini/stratejilerini uluslararası ortamda gerçekleştirmek amacında olduğunu belirtmiştir (Barlas, 2017:103). Ancak Türkiye, MC'ye girdikten sonra herhangi bir grubun temsilcisi olmayı da reddetmiş, Aras'ın da ifade ettiği gibi Türkiye "*...bitaraf grubu(nu)...*" (Aras, 1945:131) tercih etmiştir. Buna göre Türkiye, MC Şartı çerçevesinde ek güvenceler alarak, kendince var olan *ulusal düzenini*, var olan ya da var olduğu sayılan *uluslararası düzende* idame ettirmeye çalışmıştır.

Türkiye'nin, MC bünyesinde kendi ulusal çıkarlarını dile getirdiği bir ortamda bulunurken, bunun için ilkin *Boğazlar*, ardından da *Hatay Meselesi*'ne dikkat çektiği görülmüştür. Ancak Hatay konusunda yaşanan hayal kırıklığı nedeniyle MC'den ayrılmasına ilişkin basında çıkan haberlere (Şahin, 2008:607-614) rağmen Türkiye, uluslararası sistemden ve toplumdan kopmamak ya da yalnız kalmamak (İnönü, 1987:243) adına Cemiyet'ten ayrılmamış ve sonuna kadar orada kalmıştır.

3. Reformist Dış Politika Uygulamalarıyla Hatay'ın Anavatan'a "Kavuşma":

Dış politikada karar alıcıların karar verme yaklaşımı öncelikle dış politikanın uygulanması ve formüle edilmesiyle ilgilidir. Bu açıdan bakıldığı zaman eylem, karşı eylem ve etkileşim gibi kavramlarla karşılaşılmaktadır (Toma, 1974:11). TDP olduğu gibi Hatay Meselesi'yle de ilgili olarak alınan dış politika kararları, çeşitli düzeylerde ele alınıp incelenmektedir. Bu inceleme uluslararası sistem, devlet veya liderler üzerinden de olduğu bilinmektedir.

Genellikle dış politikayla ilgili kararlar, karar alıcının öngördüğü seçenekler arasından seçtiği ve uluslararası sistem içinde eyleme dönüştürdüğü bütün faaliyetler şeklinde tezahür etmektedirler. Buna göre TDP'de karar verme süreci, karar eylemini oluşturan kurumlarla, mevcut durumun algılanmasıyla, eldeki imkân ve kabiliyetlerle, alternatif seçeneklerle, karşılıklı iletişimle, siyasal amaçlarla ve araçlarla doğrudan ilintilidir (Köni, 1980:136).

Modern Türkiye'nin dış politika faaliyetleri analiz edilirken, uzun süreli dış politika amaçlarıyla (siyasa) kısa süreli politik amaçları (konjontürel) etkili bir şekilde kullanıp kullanmadığıyla değerlendirmek yerinde olacaktır.

TDP'yi incelerken dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise toplumsal psikolojik yaklaşımlardır. Köni'ye göre psikolojik yaklaşımın özelliği; karar vericinin kendisinin başka değer sistemleri ve dünya olaylarını yorumlaması, inanç sisteminin ve davranışlarının ortaya koymasıyla ilgilidir (Köni, 1980:137). Türkiye'nin, *toprak bütünlüğü* ve Türklerin değer atfettikleri çeşitli toprak parçası üzerinde *kendi kaderini belirleme hakkı* (sel-determination)

gibi unsurların olduğu ve bunun *Millî Mücadele* dönemi yıllarında ve daha sonraki zaman dilimi içinde de dış politikasının temel ilkeleri arasında sayıldığı bilinmektedir (Weisband, 1974:26). *Millî Mücadele* döneminde Ankara Hükümeti'nin dış politika hedeflerini belirleyen Misak-ı Millî siyasası, mümkün olduğunca Türk'ün bulunduğu toprakları, yeni devletin sınırlarına katmayı amaçlamasıdır. Buna karşın Ankara Hükümeti'nin, dış çevreden gelen her türlü değerlendirmeye açık olduğu, uluslararası konjonktürü iyi takip ettiği, tehdit-fırsat algısını iyi analiz ettiği ve bunu yeni sistemde dengelediği açıktır. Özellikle Ankara Hükümeti, fayda-mahzur analizlerini ve bununla ilgili olası senaryoları değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Örneğin Ankara Hükümeti, İngiltere'nin isteklerini kabul etme zorunda kalarak Musul'dan vazgeçmiş, ancak daha sonraki zamanlarda Fransa'nın karşısına rahatlıkla çıkabilmiştir.

Bilindiği üzere Musul meselesi, Türk-İngiliz ilişkilerinde başlıca çatışma konusunu olmuştur. Hipotetik olarak düşünüldüğünde "*Türkiye, Musul için savaşabilecek konumda mıdır; yoksa savaşı öteleyen bir davranış seçeneği var mıdır?*" sorusunu sormak gerekmektedir. Bu sorunun cevabı; ulusal ve uluslararası düzeydeki konjonktürel gelişmelerle yakından ilgilidir. Örneğin, Musul konusu tartışılırken, Türkiye'nin doğusunda Şeyh Sait isyanının patlak vermesi, Musul'daki Türk iddialarını ciddi bir şekilde zayıflatmıştır (Kürkçüoğlu, 1978:309) ve Türk yönetimi, Musul'dan vazgeçtiğini açıklamak zorunda kalmıştır. Ancak Türk Hükümeti'nin Musul'dan vazgeçmesini bu görüşe dayalı olarak açıklamak pek de doğru değildir. Zira yeni yönetimin karar alıcıları, uluslararası sistemin ve toplumun verilerini analiz ettikten sonra Musul'u terk etme kararını açıklamaları, Türkiye'nin kısa ve uzun vadeli dış politika çıkarlarına daha uygun olduğuna inanmış olmalarındandır. Musul'la ilgili dış politika seçeneklerini belirleyen Ankara, bunlarla ilgili mahzur-fayda analizleri yapmış ve en az maliyetli durumu seçerek, İngiltere ile savaşmayı göze almayarak Musul talebinden vazgeçmiştir. Ankara Hükümeti ve onu yönetenler, endüstri devrimini yaşamış, sanayisini makineleştirmiş, askerî kapasitesi çok yüksek olan İngiltere'nin ulusal çıkarlarını korumak için enerjiye olan ihtiyacını görmüş olmalı ki, petrolden, dolayısıyla da Musul'dan vazgeçmeyeceğini anlamış ve algılamıştır.

İngilizlerin baskı ile Musul'dan vazgeçmek durumda kalan Türk hükümeti, ne oldu da Sancak için Fransızların karşısına durmuş, askerî gücünü kullanabileceği tehdidinde bulunmuş ve daha sonra Sancak bölgesini Türkiye'ye katabilmiştir.

Her şeyden önce Hatay (İskenderun Sancağı) Meselesi, öncelikle Türkiye ile Fransa, ardından bölgedeki Türk ve Arap toplumları arasında çatışmaya dönüşen bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Öncelikle Hatay Meselesi, Musul meselesinden on yıl sonra gündeme gelmesi tesadüfi değildir. Buna göre Hatay Meselesi; uluslararası sisteme yönelik dinamiklerin değişikliğe uğradığı, Türkiye'nin yapısal gelişimini tamamladığı, ittifak sistemiyle Orta Doğu'da ve Doğu Akdeniz'de güç kazandığı, MC üyesi olarak uluslararası sistemde dengeleyici rol üstlendiği, ulusal ve uluslararası düzende istikrara, barışa ve uzlaşmaya önem verdiği, ülke içinde tesis ettiği rejimle güven ve saygınlık kazandığı bir durumda ortaya çıkmıştır. Bu ortamda Türkiye, karşılaştığı ulusal ve uluslararası birçok sorunu, uzun vadeli çıkarları ve dış politika kapasitesi arasında denge kurarak ve rasyonel davranış sergileyerek çözümlemeye çalışmıştır.

Dolayısıyla bu konu, çalışmada *pragmatik reformist* bakış açısıyla ele alacak ve iki örnek vaka üzerinde analiz edilmeye çalışılacaktır. Bu ana kadar modern Türk devleti, ulusal ve uluslararası düzenin korunmasını ve devamını savunduğu bir gerçek olarak tespit edilmelidir. Ancak uluslararası sistemde yaşanan değişiklikler, Türk Hükümetinin bu görüşünü gözden geçirmesine neden olmuştur. Mevcut ulusal ve uluslararası düzenin yapı taşlarını bozmadan veya yıkmadan *reforme* eden Türk yönetimi, dış politika uygulamalarını da bir ölçüde *reforme* etmiş ve bunu cari iki alanda da icra etmiştir. Bunlardan biri *Boğazlar Meselesi*, diğeri de *Hatay Meselesi*'dir. Şimdi *pragmatik reformist* bakış açısıyla bu meselelerin dış politika neye karşılık geldiği analiz edilecektir.

3.1. "Pragmatik Reformist" Bakış Açısıyla Montrö (Boğazlar) Sözleşmesi:

Türkiye, 1930 başlarından itibaren dış ilişkilerinde Batılı devletlerle yaşadığı birçok sorunu çözmüş ve istikrarlı ilişki kurduğu bir döneme girmiştir. Modern Türk Devleti, dış ilişkilerinde Devletler Hukukuna bağlılığını ispat etmiş, ahde vefa prensibine önem verdiğini göstermiş, Avrupa'da mevcut statünün korunmasından yana olmuş ve kendi ulusal çıkarları bu yönde olduğunu göstermiş bir devlet olarak rüştünü ispatlamıştır.

Köni'nin ifadesinden hareketle ABD'nin 1934 yılında Balkan Paktı üzerinde yazılan raporuna göre yeni Türk Hükümeti'nin barışçı olduğunu ve savaş sonrası anlaşmaları değiştirmenin "*şimdilik*" tehlikeli gördüğünü belirtmektedir (Köni, 1989:535). "*Şimdilik*" ifadesi bir yana bırakılacak olursa, Türk Hükümeti'nin yeni dünya düzenin normatif kurallarını önemsediğini, değişimden yana olmadığını ve *formist* bir bakış açısına sahip olduğunu göstermektedir. Ancak Avrupa'da revizyonist görüşü savunanların baskı, yeni Hükümet'in *formist* dış politika uygulamalarını *reformist* uygulamalara dönüştürmüştür. Bu yüzden TDP'deki *formist* yapı, ABD belgelerinde geçen "*şimdilik*" lafzı ile konjonktürel olup, 1936 yılı ile ilk defa gündeme gelerek *reformist* uygulamalara dönüşecektir. Bu dönüşümün en ciddi delili, Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile ortaya çıktığı söylenebilir. Zira Türkiye'nin *Boğazların statüsünün* gözden geçirilmesiyle ilgili *reformist* uygulamaları; kurgulanış, planlanış, işleyiş ve zamanlama açısından olağanüstü bir başarı öyküsüdür.

Boğazlar Sözleşmesi'ni hazırlayan sebepler, öncelikle uluslararası sistemde yaşanan değişikliklerle ilgilidir. Lozan sonrası dönemde TDP'nin temel hedeflerinden biri Türkiye'ye yönelebilecek olası bir askerî müdahaleye karşı ülke sınırlarının etrafında ortak bir *güvenlik sistemi* oluşturmak, diğer yandan da uluslararası ilişkilerde yaşanan sorunları barışçı yollardan çözmek olmuştur. Bu amaçla İtalya ile 30 Mayıs 1928 tarihinde Dostluk Antlaşması imzalanmışsa da İtalya'nın Orta ve Yakın Doğu'ya yayılma emelleri nedeniyle ilişkiler kısa sürede bozulmuştur (Bozkaya, 2012:26). 1933 yılında ise nasyonal-sosyalist Nazi iktidarı Almanya'nın başına gelmesiyle birlikte Ankara'nın rahatsızlığı giderek artmaya başlamıştır. Türk Hükümeti, Hitler Almanya'sının faşist İtalyan lider Benito Mussolini'yle işbirliğine girmesi ve Boğazlar konusunda olumsuz tutum takınması, Türkiye'nin tehdit algısını artmış ve Almanya-İtalya ittifakı karşısında İngiltere'ye yakınlaşmayı tercih etmiştir.

Bunun yanı sıra 1931 yılında Doğu'daki revizyonist Japonya'nın Mançurya'ya saldırması ve 1935'de İtalya'nın Habeşistan'ı işgali etmesi üzerine o dönemin tek uluslararası mekanizması olan MC'nin hiçbir şekilde tedbir almaması, Türkiye'yi büsbütün rahatsız etmiştir. Ardından Nazi Almanya'sının Versay ve Lokarno anlaşmalarını feshetmesi ve Ren bölgesini işgal etmesi, Türkiye'nin de içinde bulunduğu ve değer atfettiği Cemiyet'in uluslararası toplumda hiçe sayıldığını ortaya koymuştur.

Bu durum, Dışişleri Bakanı Aras'ın 1935 yılında MC Konseyi'ne başkanlık ettiği bir sırada Versay Antlaşması ile Fransa'ya verilen Saar bölgesinin plebisit sonucunda Almanya'ya ilhak edilmesinin onaylanması (Barlas, 2017:103), Ankara Hükümeti'ne ciddi bir fırsat vermiştir. Ankara Hükümeti'nin, ülkelerin toprak bütünlüğüne ve sınırların değişmezliği ilkesine önem verdiği bilinse de uluslararası sistemde yaşanan sınır değişiklikleri, I. Dünya Savaşı'na son veren barış anlaşmalarının *revize* edilebileceğine olan inancı artırmıştır. Ankara'nın I. Dünya Savaşı sonrası anlaşmaların *revizyona* tâbi tutulabileceğini görmesi, *Boğazların statüsünün* de değişebileceğini göstermiştir.

Ardından İngiliz ve Fransız karar alıcıları, Stresa Konferansı sırasında Almanya'ya karşı durabilmek için Roma ile işbirliği yapmışlar, Habeşistan'daki ekonomik çıkarlarını İtalya'ya devretmişler ve bunu onaylamışlardır (Barlas, 2017:105). Bu durumu, revizyonist İtalya'nın başarısı olarak gören Ankara Hükümeti, Lozan Antlaşması'nın da bazı maddelerinin kendi sınırlarını savunma konusunda sınırlandırdığını, bununla ilgili anlaşma maddelerinin Lokarno Anlaşmalarındaki maddelerle muadilinin olmadığını ve uluslararası sistemde yaşanan değişikliklerin Türkiye'nin aleyhine tezahür ettiğini belirtmiştir. Dolayısıyla Türkiye; İtalya ve

Almanya'nın lehine mevcut anlaşmalar değişikliğe uğramışsa, Türkiye için de değişikliğe uğrayabileceğini ve bunun Boğazlar rejimi için de zorunlu olduğunu dile getirmiştir (Barlas, 2017:105). Barlas'a göre bu talebin iki temel gerekçesi vardır: Birincisi, Türkiye'nin, bütün devletler gibi güvenlik konusuna hassasiyet göstermesi, ikincisi ise kendisine eşit davranılmamasını kabul edemeyeceğini belirtmiş olmasıdır (Barlas, 2017:105).

Lokarno Antlaşması'yla imzacı devletler, Almanya, Fransa ve Belçika ile olan sınırlarını garanti altına almışlar ve herhangi bir anlaşmazlık halinde MC'ye başvurma hakkını elde etmişlerdir. Lozan Antlaşması'na göre Boğazlar'a yönelik oluşacak herhangi bir tehdit durumunda ise Türkiye'nin başvurabileceği bir mekanizma bulunmamaktadır (Barlas, 2017:105-106). Bunu baz alan Türkiye, Lozan Antlaşması'nda sadece Boğazların statüsüyle ilgili yeni düzenleme yapmak istemiştir.

1932'den itibaren uluslararası sisteme entegrasyonunu tamamlayan Türkiye, uluslararası sistemdeki değişime uyum sağlayarak, dış politikasında birtakım değişikliklere gitmiştir. Buna rağmen uluslararası sistemin normatif kurallarını ve değer yargılarını gözeten Türkiye, 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi'yle birtakım değerlerini nisbi olsa da güncellemiştir. Bir yönüyle *reformist* davranan Türkiye, bunu yaparken uluslararası sistemde kendi iradesi dışında yaşanan değişikliklerden istifa ettiğini ve kendi çözümünü kendi ürettiğini söylemek yerinde olacaktır.

Özellikle 1932 yılıyla birlikte Mussolini İtalya'sı, Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurmak istemesi ve Akdeniz'le ilgili *revizyonist* siyasetini (*Mare Nostrum*) bununla ilişkilendirmesi, Türkiye'yi fazlasıyla kaygılandırmıştır. Bu duruma, *revizyonistçe* değil de, *pragmatikçe* yaklaşan Türkiye, var olan düzeni rehabilite etmek için *reformist* dış politika davranışına yönelmiştir.

I. Dünya Savaşı sonrasının şartlarına göre imzalanan Lozan Antlaşması, İstanbul'da konuşlu bir "*Boğazlar Komisyonu*"nun kurulmasına neden olmuştur. Bu Komisyon'la Ankara'nın yetkileri bir ölçüde sınırlandırılmıştır. Özellikle Antlaşma'ya göre Türkiye; Çanakkale'yi, Marmara Denizi'ni ve Boğazları tahkim etme hakkından feragat etmiş, bölgenin *silahsızlandırılması* esas alınmış ve durum *uluslararası statüye* kavuşturulmuştur. Bundan da anlaşılacağı üzere Boğazlar Sözleşmesi, Türkiye'yi iki yönden kısıtlamaktadır. Birincisi askerden arındırılmış bölgelerin olması, ikincisi ise Boğazlar Komisyonu'nun kurulması ve merkezi otoritenin yetkilerini kısıtlamasıdır (Ulusan, 2008:250). Her iki kısıtlamadan da kurtulmak isteyen Türkiye, uluslararası düzeyde hareket geçmiş ve *istiklal-i tamme* ile *hakimiyet-i tammeyi* yeniden ihya etmeye çalışmıştır.

Almanya'nın ve İtalya'nın *revizyonist* tavırlarından dolayı tepki koymayan MC ve İngiliz-Fransız karar alıcıları, yeni Türk devletinin hem tepkisini hem de dikkatini çekmiştir. *Revizyonist* ülkelerin ortaya koyduğu *tavır* ve elde ettiği *sonuç*, uluslararası düzeni bozucu ve barışı tehdit edici durumda olduğu açıktır. Ancak Türkiye'nin tavrı, var olan Lozan düzenini, normatif kurallarını ya da dengesini bozcusu hiçbir şeyi istememektedir. Sadece var olan kuralların Türkiye lehine rehabilite edilmesidir.

İtalya'nın Habeşistan'ı işgal ettikten sonra Oniki Adaları silahlandırmaya başlaması, Türkiye için tehlikenin Batı'dan geldiğini göstermektedir. Türkiye, ilgili devletlere *nota* vererek Boğazların yeniden silahlandırılması talebinde bulunarak, tehdidi ciddi bir fırsata dönüştürmüştür. Yapılan görüşmeler sonrasında Türkiye, istediğini almayı başarmış ve Lozan düzenini bozmadan, ülkenin toprak ve sınır bütünlüğünü zedelemeden, var olan normatif statüyü kendi lehine çevirmeyi başarmıştır.

Boğazlar Sözleşmesi, uluslararası bir anlaşma olması nedeniyle konuya taraf olan aktörlerin rızası alınarak değiştirilmesi gerekmektedir. Türkiye'nin Boğazlara yönelik çabalarına ilk destek veren ülke ise Yunan Hükümeti olmuştur. Zira Atina Hükümeti'ne göre Yunanistan'ın ve Trakya'nın güvenliği, Boğazlardan geçmektedir. Ardından farklı gerekçelerle de olsa Ankara Hükümeti; faşist İtalya hariç, nasyonal-sosyalist Almanya'yı, Bolşevik

Rusya'yı, liberal Fransa'yı ve demokratik İngiltere'yi aynı platformda bir araya getirerek istediğini elde edebilme başarısını göstermiştir (Yellice, 2018:589).

Esasında Türkiye'nin bu başarısı, savunduğu değerlerin meşruiyetine ve izlediği dış politikanın yetkinliğine bağlanmaktadır. Bir kere Akdeniz'deki koşulların belirsizliğine dayanan Türk tezi, dikkat çekicidir. Bu teze göre Avrupa'daki devletlerin silahlanmasına dikkat çekilmiş, mevcut koşulların 1923'ten farklı olduğuna vurgu yapılmış ve Boğazların statüsünde değişiklik yapılarak *silahlandırılmasının* kolektif güvenliğe katkı sağlayacağına işaret edilmiştir.

Avrupa'da siyasî koşulların hukuk kurallarını değiştirmek zorunda bıraktığına, İtalya'nın Oniki Adaları silahlandırarak Akdeniz'deki statükoda değiştirdiğine, özellikle Leros Adası'nın donanma ve hava üssüne dönüştürdüğüne (Barlas, 2001:210-218), Türkiye'yi açık bir şekilde tehdit ettiğine ve mevcut mekanizmanın kolektif güvenliği sağlamada ağır ve yetersiz kaldığına dikkat çeken Türkiye, dış politika herkesin kabul edebileceği güvenlik olgusunu değerler siyasetine dönüştürmeyi başartmıştır (Yellice, 2018:591). Aslında dönemin şartları gereği kapasite açısından küçük ülkeler grubunda olan Türkiye'nin, dış politika davranışlarında etik yargılara (Coplin, 1974:24) daha çok önem verdiğini, bununla ilgili eylemlerde bulunarak haklılığını belirgin bir kurala dayandırdığını söylemek mümkündür. Bu yüzden Türkiye'nin uluslararası hukuka sürekli vurgu yapması (Gönlübol ve Sar, 1974:144; Köni, 1980:146), etik değerlere daha çok bağlanması ve bundan sıklıkla referans vermesi akıllıca bir davranış olduğu kadar zorludur.

İtalya'nın *revizyonist* politikaları karşısında MC'nin dünya barışını sağlama konusunda yeterli olmadığını, üstelik bu gelişmeye karşı anti-revizyonist ülkelerin tepkisiz kaldığını, bunun üzerine Versay Düzeni'nin fiilen bittiğini gören Türkiye'nin yapabilecekleri arasında *pragmatik reformist* politika olacağı açıktır. Buna göre Türkiye, en az maliyetli ve uygulaması en kolay yöntem de budur. Zira Türkiye'nin istediği değişiklikler, TDP için savunduğu etik değerlere, ülke kapasitesine, konjonktürel siyasete ve uluslararası sistemde revizyonist görünmemeye oldukça uygun olduğu değerlendirilmektedir.

Esasında Türkiye'nin *hassas bölgesi* olan Boğazları, tümüyle egemenliğine alması, silahlandırmak istemesi, Boğazlardaki uluslararası komisyonun lağvedilmesi, egemenliğin tamamıyla Türkiye'ye devredilmesi ve bunun yaparken *revizyonist* bir çizgide görünmemesi Ankara Hükümeti için ciddi bir başarıdır. Türk Hükümeti'nin bir diğer başarısı ise Akdeniz'deki İtalyanların, Trakya'daki Bulgarların oluşturduğu tehdide karşı güvenlik çemberini tam olarak oluşturmasını, Lozan Antlaşması'ndaki Boğazlar maddesine çekince koyan Sovyetler Birliği'nin Montrö'de imza koymasını (Yellice, 2018:594-595) ve Türkiye'nin Boğazlar üzerinde mutlak hâkimiyetini kurarak, Akdeniz bölgesinde önemli devletlerden biri olmasını sağlamasıdır (Şener, 2018 :164). Sözleşmenin uluslararası camia açıdan bir diğer önemi ise I. Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan anlaşmalar içinde savaş yapmadan, diplomasi yoluyla uzlaşılarak ve rejimleri birbirinden farklı devletlerin bir araya gelip imzalandıkları tek anlaşma olmasıdır. Bu nedenle Boğazlar Sözleşmesi, devletlerin uluslararası meseleleri aşarken uzlaşarak diplomasiyi kullanabileceğini ve bunda da başarılı olunabileceğini göstermiştir.

Bu dönemde Türkiye, dış politikada *pragmatik reformize* daha çok ağırlık vermiştir. Bu politikayla Lozan'da elde edemediğini Montrö'de elde eden Türkiye, İtalya'yı ikna edebilmek için *siyasal realizmi* (Yellice, 2018:623) kullanmak zorunda kalmıştır. İtalya'nın Montrö Sözleşmesi'ne dahil olmasını isteyen Türkiye, İtalya'nın Leros Adası'nı tahkim etmesine razı olmuş ve Habeşistan'ın işgalini kabul etmiştir. Buna karşın İtalya, Sözleşme'ye dahil olmayı kabul etmiştir.

Pragmatik reformist dış politika uygulamalarıyla Türkiye, İtalya'nın Anadolu'ya yönelik herhangi bir saldırıda bulunmayacağını taahhüdünü elde ederken, Akdeniz Paktı, Donanma Anlaşması, Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Yugoslavya'yla işbirliği, Türk-Yunan yakınlaşması derken, küresel güçlerden biri olan İngiltere'yi de kendi yanına çekmeyi

başararak, bölgesel siyasetini güçlendirmiş ve Boğazlar üzerinde yaşadığı tehdidi *pragmatik reformist* dış politika uygulamalarıyla, Akdeniz'deki güvenlik endişelerini önemli ölçüde azalmıştır.

3.2. "Pragmatik Reformist" Bakış Açısıyla Hatay Meselesi ve Türkiye'ye "Kavuşması":

Misak-ı Millî sınırları içerisinde yer alan İskenderun Sancağı[4] (Hatay), TDP'nin üç döneminde de önemini ve hassasiyeti korunmuştur. Birinci dönem *Millî Mücadele* safhasında Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı sırada Türk ordusunun bulunduğu bölgenin içinde olmasına rağmen Sancak bölgesinin egemenlik sınırlarının dışında kalması, ikinci dönem *Lozan Barış Antlaşması* sırasında Sancak bölgesinin Türk topraklarının içinde olmamasının kabul edilmesi, üçüncü dönemde ise Sancak bölgesinin *egemen Türk toprakları* içine alınması ve meselesinin çözülmesiyle ilgilidir. TDP'nin üç döneminde de önemli meselelerden biri olan Sancak Meselesi, Ankara İtilafnamesi (1921) ile *geçici* ve Lozan Barış Antlaşması'yla (1923) *daimi* olarak Misak-ı Millî sınırları dışında kalmış, ancak 1930'lu yılların ikinci yarısında Türkiye'nin dış politikasında önemli gündem maddelerinden birisini oluşturmuştur.

Boğazlar Meselesi'yle birlikte değerlendirilmesi gereken *Sancak Meselesi*, TDP'nin ardı ardına gelen mütemmim cüzü gibi görülmelidir. Buna göre *Boğazlar Meselesi*, TDP'de *reformist* bir dış politikanın '*öncülü*', *Sancak Meselesi* ise *reformist* bir dış politikanın '*ardılı*' olarak değerlendirmek yerinde olacaktır. TDP'nin analizi yapılırken, seçilmiş bu iki vaka, birbirini tamamlayan ya da bir bütün olduğu varsayımına dayanmaktadır.

Aslında *Boğazlar Meselesi*'nin *öncül* olarak kabul edilmesinin nedeni, Türkiye'nin çok taraflı bir anlaşmanın maddelerini kendi lehine değiştirebilme becerisini göstermesi, bunu yaparken uluslararası sistemi bozmayıp, diğer aktörleri ikna etmesi ve kendi ulusal çıkarlarını realize etme başarısını göstermesidir. *Sancak Meselesi*'nin *ardıl* olmasının sebebi ise öncül durumdan ilham alarak, daha radikal bir tutum takınmasına, siyaseten kararlılık göstermesine, uluslararası sistemi gözlemleyerek konjonktürel durumu yönetmesine, Fransa'yla olan ikili anlaşmaları kendi lehine değiştirebilecek kudrete ulaşmasına ve Hatay'ı ülke topraklarına katabilecek yetiye haiz olmasına inanmasıdır. Bundan hareketle TDP açısından analiz edildiğinde denebilir ki *öncül* vaka, *ardıl* vakanın test edilmesidir.

Bu bölümde, *ardıl* vakanın durumu incelenecek, mevzu ile ilgili bağımlı ve bağımsız değişkenlere bakılacak ve daha sonra TDP'nin *formist*, *reformist* ve *pragmatik reformist* uygulamalarının iç mantığına bakılarak analiz edilecektir.

Her şeyden önce Osmanlı İmparatorluğu'nda İskenderun ve Antakya olarak ifade edilen bölgenin adı; yerel unsurlarca ve merkezi otoritece "*İskenderun Sancağı*" olarak adlandırılmamaktadır (Demir, 1996:85). Bu bölgenin adı, Fransız belgelerde "*Sandjak Autonome d'Alexandrette*" (Özerk İskenderun Sancağı) olarak geçmektedir (Asker, 2017:1107). Bunun sebebi de İngiltere-Fransa arasında imzalanan Sykes-Picot Antlaşması'nda geçiyor olmasıdır. Uluslararası metinlerde ise "*Sancak*" adı, Ankara Antlaşması'yla kazandığı özerk yapının adıyla anılacaktır (Asker, 2017:1107).

Bölgeye "*Hatay*" adının verilmesi ise Mustafa Kemal Atatürk tarafından 1936 yılında olmuştur. Bölgenin Türk kimliğine vurgu yapmak adına "*Hatay*" adının kullanılması, yeni Türk rejiminde tartışılan *Güneş-Dil Teorisi*'nin canlı ve somut bir yansıması olarak görülmektedir. Asker'in tespitine göre Fransızcadan üretilen "*Sancak*" adının yanlış olduğunu, bölgenin adının Orta Asya'dan Çin'in güneyine göç eden ve göç ettikleri yere "*Hatay*" adını veren Türklerin torunlarından geldiği ileri sürülmektedir (Asker, 2017:1107). Buna göre Orta Asya'da kurulan "*Hatay Devleti*"nden geldiği iddia edilen "*Eti*",[5] "*Ata*", "*Hata*", "*Hatay*" kelimeleri, aynı kökten türemiş Türkçe sözcükler olduğu iddia edilmekte ve 40 asırdan beri Türk yurdu olduğu

[4] Bundan sonra "Sancak" denecektir.

[5] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığında yapılan araştırmada konuyla ilgili olarak birçok belgeye rastlanılmıştır. Örnek olması açısından bu belgelerden birinin tam künyesi verilmiştir. Bunun için bkz… CA, Fon: 30-18-1-1, 117-53-15.

teziyle formüle edilmektedir. Esasında yeni Türkiye'de *toplum* ve *kimlik* inşasında kullanılan bu yöntem, aynı zamanda Anadolu'da medeniyet kuran en eski kavimlerden biri olan Hititlerin de Türk olduğunu, buna göre İskenderun-Antakya bölgesinde yaşayan insanların da Türklerin soyunda geldiğini ispatlamak için kullanılmıştır (Şener, 2018:141; Fırat ve Kürkçüoğlu, 2001:280).

1936 Ekiminde Atatürk tarafından tarihî mülahazalarla ortaya atılan bu ad, 1937 yılında Atatürk tarafından TBMM'nin açılış konuşmasında (Asker, 2017:1107) resmi ağızdan zikretmiş ve bölgenin adı "*Hatay*" denilerek, siyasal literatüre girmesine neden olmuştur. Böylece yeni Türk Hükümeti, tarihî mülahazaları, siyasî mülahazalara dönüştürerek meseleyi ulusallaştırılma cihetine girmiştir.

Görüleceği gibi *Sancak Meselesi*, TDP'de öncü olan *Boğazlar Meselesi*'nden çok farklı bir seyir takip etmiştir. İleride değinileceği gibi 1936'da ortaya çıktığından beri bu mesele, ince bir diplomasi işçiliği ile işlenmiş, akıllıca yapılandırılarak kurgulanmış, ardından da hukukîleştirilerek siyasallaştırılmış ve en sonunda da istenilen sonuca ulaşılmıştır. Burada ifade edilmeye çalışan hususun daha iyi anlaşılabilmesi için Dışişler Bakanlığı'nın 13 Eylül 1948 tarihli ve "*Gizlidir*" ibareli belgede de ifade edildiği gibi Hatay'ın Anavatan'a kabulü ilhak, birleşme, katılma vb. lafızlarla ifade edilmemiş, aksine "*kavuşma*" şekilde ifade edilmiştir. Altında Dışişleri Bakanı Necdettin Sadak'ın da imzasının bulduğu belgede bu lafzın zikredilmesi, yeni Türk devletinin meseleye yaklaşımını izah eder durumdadır.

Buna karşın *Sancak Meselesi*'nin ortaya çıkışı ve TDP'de bir sorun olarak gündeme gelmesi, İngiltere ve Fransa'nın 1916 yılında imzaladıkları Sykes-Picot Antlaşması ile olmuştur. Bu anlaşmaya göre Suriye, Lübnan, Çukurova ve buna bağlı İskenderun Sancağı, Fransa'nın *nüfuz bölgesi* (Üstün, 2016:59-60) olarak belirlenmiştir. Fransa, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7. maddesine dayanarak, 11 Aralık 1918 tarihinde İskenderun Sancağı'nı işgal etmiş (Soysal, 1985:80) ve daha sonra adı geçen nüfuz bölgesini elinde tutabilmek için MC Misakı'nın 22. maddesine göre *manda* rejimine bağlamıştır (Türkmen, 1939:950).

Ardından 20 Ekim 1921 tarihinde TBMM Hükümeti ile Fransa arasında Ankara İtilafnamesi imzalanmış ve İskenderun Sancağı'nın statüsü tespit edilerek, bu bölgenin özel bir yönetim şeklinin olmasına, sekene durumunda bulunan ve Türk soyundan gelen kişilerin kültürünün korunmasına ve Türk dilinin ise bu bölgede resmi nitelik taşımasına imkân sağlamıştır (CA, Fon: 30-10-0-0, 224-510-12:1-2). Buna karşın Türkiye-Suriye sınırı tespit edilirken; İskenderun Sancağı, Fransa'nın mandaterliğindeki Suriye'ye bırakacak şekilde çizilmiştir (Soysal, 2000:51-59). İskenderun Sancağı'nın Ankara İtilafnamesi'nde özel duruma haiz olması, Türk tezlerine daha sonraki zamanlarda *dayanak*, *meşruiyet* ve *kolaylık* sağlayacaktır.

İskenderun'un, Misak-ı Millî sınırlarının dışında kalması, TBMM'de ciddi tartışmaların yaşanmasına neden olduğu bilinmektedir. Bu yüzden anlaşmanın milletvekillerince kabul edilmemesi gündeme gelince Mustafa Kemal Paşa söz alarak "*...Misak-ı Millîmizde muayyen ve müspet hat yoktur. Kuvvet ve kudretimizle tespit edeceğimiz hat, hatt-ı hudut olacaktır*"[6] dediği ve reelpolitiğe dikkat çektiği görülmektedir. Buna göre Hatay'ın Misak-ı Milli sınırları içerisinde olduğu tezi, başlangıçtan itibaren Hatay mücadelesinin temel dayanağını oluşturmuş olsa da yeni Türk devleti için ihtiyaca ve kapasiteye göre değiştiği, ötelendiği veya değiştirildiği görülmüştür.

Aslında yeni Türk Hükümeti'nin Sancak *Meselesi*'ni Misak-ı Millî siyasasına göre halledememesinin başlıca sebebi, güç ve denge kapasitesinin yeterli olmaması, Millî Mücadele dönemindeki siyasal ve stratejik önceliklerinin farklı olması ve Fransa'yı kendi yanına çekerek Anadolu'daki işgal kuvvetlerini bölmek istemesidir. Hatay Devleti'nin ilk ve tek

[6] Mustafa Kemal Paşa, 16 Ekim 1921 tarihinde Meclis'in gizli oturumunda yaptığı konuşma için bkz… TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1999:355. Ancak Mustafa Kemal Paşa, 1 Mayıs 1920 tarihinde TBMM kürsüsünden açıklama yaparken "*…hudud meselesi tayin ve tespit edilirken, hudud-ı millimiz İskenderun'un cenubundan geçer. Şarka doğru uzanarak Süleymaniye'yi, Musul'u ve Kerkük'ü ihtiva eder. İşte hudud-ı millimiz budur*" dediği de bilinmektedir. Bunun için bkz… Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1961:74.

Cumhurbaşkanı sıfatını taşıyan Tayfur Sökmen'in ifadesine göre durumu Mustafa Kemal Paşa tahlil ederken "*...Avrupa'nın büyük devletlerinden birisi olan Fransızlarla bir anlaşma yaptık... İskenderun Sancağı ve havalisinin de tahliyesi üzerinde büyük gayret sarf ettikse de şimdilik bir şey yapamadık. Ancak orası için hususi bir idare tatbik edeceklerini taahhüt altına alabildik*" (Sökmen, 1978:63) dediğinden de anlaşılacağı üzere Ankara Hükümeti'nin stratejik önceliği, Sancak'ın Anavatan'a bağlanması değildir. Ancak bu durum, Ankara Hükümeti'nin Sancak'tan *vazgeçtiği* anlamına gelmediği, bölgede hususi bir idare tatbik edeceğinden anlaşılmaktadır.

Lozan Konferansı'nda Suriye ve İskenderun Sancağı ile ilgili olarak önemli tartışmalar yaşansa da Misak-ı Millî'nin hilafına, Türkiye'ye dahil edilememiş ve daha önceden belirlenen Ankara İtilafnamesi'ne göre mevcut durum aynen korunmuştur (CA, Fon: 30-10-0-0, 224-510-12:4). Dolayısıyla Ankara Hükümeti, o günkü şartlarda oluşan yeni düzenle Sancak bölgesinin Türkiye'nin ulusal sınırları dışında kalmasında çıkarları açısından uygun görmüştür. TBMM Hükümeti için *Sancak Meselesi*, henüz stratejik öncelikleri arasında değildir. Ancak TBMM Hükümeti, bölgedeki Türklerin haklarını ve çıkarlarını koruyacak ve bölgeye özerklik verilecek kadar dikkat etmiştir.

Lozan'dan sonra Türk-Fransız ilişkileri, Türkiye'nin güney sınırının tespit edilmesine kadar göreceli olarak sıkıntılıdır. Fransa, Suriye toprakları üzerinde küçük siyasî birimler (Halep, Şam, Lübnan, Lazkiye Alevi) kurarak parçalamış, İskenderun'a özerklik vererek Halep'e bağlamış, daha sonra Halep ve Şam gibi küçük birimleri birleştirerek Şam'ı güçlendirmiş (Çapa, 2018:26), bölgede Arap milliyetçiliğini desteklemiş, Sancak'taki demografik yapıyı Türklerin aleyhine değiştirmeye çalışmış (Çapa, 2018:23), milli eğitimin esaslarını değiştirmeyi denemiş ve bölgede Türk devletinin hilafına anti-Kemalistleri, hatta 150'liklerinden (Payaslı, 2012:356) sınır dışı edilen kişileri barındırarak Ankara'yı rahatsız etmeye çalışmıştır (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2001:280-281; Pehlivanlı, 2001:37; Asker, 2017:1108).

Türk ve Fransa hükümetleri, sınır tespitiyle ilgili olarak 18 Şubat 1926 tarihinde "*Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi*"ni (CA, Fon: 30-10-0-0: 224-510-12:1-2) imzalamışlardır. Bu anlaşmayla Türkiye-Suriye sınırı çizilmiş (CA, Fon: 30-10-0-0, 224-510-11) olup, aynı zamanda Türk-Fransız ilişkileri yeniden düzenlenmiştir (Soysal, 2000:293-311). Bu sözleşmeye göre İskenderun Sancağı, ileride bağımsızlığa kavuşacağı bilinen Suriye Devleti'ne bağlı kalacağı, idarî ve malî yönden ise *özerk* olacağı tespit edilmiştir (Dilan, 1998:137).

Ankara Hükümeti, Sancak bölgenin demografik yapısının bozulmasını[7] önlemek için ise Lozan Antlaşması ile Türkiye'den ayrılan bölgedeki kişilere tanınan *tabiiyet seçme* hakkının (hakk-ı hıyâr) sona erdiği 1926 yılında, Anadolu'ya ciddi bir göç dalgası başlamış olup, bu göçü engellemek için yoğun bir çalışma başlatmıştır. Bundan da anlaşılmaktadır ki, Ankara Hükümeti, kendi tezlerini savunabilmek için bölgede Türklerin ekseriyette bulunmasını temel hedeflerden birisi olarak görmektedir (Tekin, 2015:170). Nitekim Türk Hükümeti, 1936-1938 yılları arasında bölgenin demografik yapısının Türklerin lehine olduğunu, insan hakları ve demokratik teamüllerin bir gereği olarak bu bölgenin Türkiye'ye verilmesini meşrulaştırdığını ileri sürmüştür.

Tespit edilebildiği kadarıyla İskenderun Sancağı'nın 1921'de yürürlüğe giren özerk statüsünün yapısal özelliği, 1936 yılına kadar büyük bir problem yaratmış değildir. Ancak 1936 yılında Fransa'nın Suriye'ye bağımsızlığını vereceğini açıklaması ile durum temelden değişmiştir. Fransa, 9 Eylül 1936 tarihinde Suriye'nin bağımsızlığını tanımak amacıyla Suriye

[7] Sancak bölgesindeki nüfusun %40'a yakını Türklerden, %30'u Arap Alevilerden, %11'i Ermenilerden, %10'u Sünni Araplardan ve %9'u da Rum-Ortodokslardan oluşmaktadır (Pehlivanlı, Sarınay ve Yıldırım, 2001:82 vd.). Buna benzer verileri Sanjian (1956:380) da vermektedir. Dinî sınıflandırmaya göre Türklerin, Kürtlerin, Arapların ve Çerkezlerin olduğu Sünni Müslümanların nüfusu %51,1; Arapların içinde Alevî ve İsmailî Müslümanların nüfusu %27,9; farklı mezheplere ait Ermeni ve Arap Hıristiyanların nüfusu %20,7 ve Yahudilerin ise %0,3'tür (Satloff, 1986:154-155).

yetkililerince bir anlaşma vardığını açıklamıştır. Bu anlaşmaya göre Fransa'nın Suriye ile ilgili olarak imzaladığı bütün anlaşmalar ve bundan doğan bütün vecibeler, Suriye'nin yeni yönetimine devredileceği kararlaştırılmıştır. Dolayısıyla İskenderun Sancağı'nın statüsüne ilişkin bütün hak ve vecibeler, doğal varis olarak Suriye'ye devredileceği ve bölgedeki Türklerin azınlık konumuna düşeceği öngörülmektedir (Şener, 2018:152). Ankara Hükümeti'nin tepkisi ise Ankara İtilafnamesi'nin ve daha sonra imzalanan Lozan Adlaşması'nın temel değerleri ile çeliştiğinden, Fransa'ya *revizyonist* bir politika takip ettiği gerekçesiyle karşı tutum geliştirmiştir. Bu andan itibaren Hatay, TDP'nin en önemli meselesi haline gelmiştir.

Özellikle İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesi, Akdeniz'de tehdit oluşturması ve Orta Doğu'da tezvirata girişmesi ile Almanya'nın Versay Barış Antlaşması'nın şartlarını değiştirmek istemesi ve Ren bölgesini silahlandırması, Avrupa'da I. Dünya Savaşı sonrası koşulların değişmeye başladığını göstermiştir. Bu tür gelişmelerden oldukça endişe duyan Fransa, Avrupa siyasetine odaklaşmak için Suriye'de geçici olarak sürdürdüğü manda rejimini sona erdireceğini açıklamıştır. Böylece Fransa, bağımsızlığını veren devlet olarak hem Suriye kaynaklı malî yükten kurtulmuş olacak, hem de yeni Suriye devleti ile dostça ilişki kurarak Orta Doğu'da *revizyonist* İtalya ve Almanya'ya karşı güvenliğini sağlayacaktır (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2001:283). Ancak Ankara Hükümeti, bu gelişmeleri yakından takip etse de Montrö Boğazlar Konferansı sona ermeden Fransa ile herhangi bir gerginlik yaşamak istemediğinden, Fransa'nın pozisyonuna ses çıkarmamıştır. Durum Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalandıktan sonra değiştiği ve Atatürk, 20 Temmuz 1936 Montrö Sözleşmesi'nin imzalandığı gün Türkiye'ye dönen Afet İnan'a "*Şimdi Antakya, İskenderun, yani Sancak meselemiz var*" (İnan, 1977:135) dediği kaydedilmektedir. *Pragmatik reformist* dış politika uygulamalarıyla Boğazlar sorununu kendi lehine iyileştiren Türkiye, kazandığı yeni motivasyon ile uluslararası sistemin tanıdığı fırsatla Hatay'ı gündemine taşımıştır. Rastlantı olmaktan uzak bu durum, Türk yönetimince iyi hesaplanmış ve akıllıca kurgulanmış bir dış politika eylemi olarak değerlendirmek mümkündür.

26 Eylül 1936 tarihinde harekete geçen Ankara Hükümeti, MC'ye başvurarak Fransa'nın Suriye ile yaptığı anlaşmanın bir benzerinin İskenderun Sancağı'yla da yapılmasını istemiştir. Fransa ise bütün hak ve vecibelerini, yeni Suriye Hükümeti'ne devrettiğini açıklamış ve bundan sonran yapılacak olası görüşmelerde Suriye Hükümeti'nin de katılması gerektiğini belirtmiştir (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2001:283). Bu girişinden bir sonuç alamayınca Türk Hükümeti, ilk kez çözüm önerisini ortaya atmıştır. Türk Hükümeti, 9 Ekim 1936 tarihinde Fransa'ya bir nota vererek, Suriye ile yapılan anlaşmanın bir benzerinin İskenderun Sancağı'yla da yapılmasını ve Sancak'ın *bağımsızlığa* kavuşmasını talep etmiştir (CA, Fon: 30-10-0-0, 224-510-12:1-2). Fransa ise verdiği karşı notada "*İskenderun Sancağı'na bağımsızlık vermenin Suriye'yi parçalamak anlamına geleceğini ve mandater devlet olarak buna yetkisi olmadığını*" (Şener, 2018:154) belirtmiştir.

Taraflar arasında Sancak'ın durumu tartışılırken Atatürk, 1 Kasım 1936 tarihinde TBMM'de açılış konuşması yapmış ve ilk kez ültimatom verircesine hitap ederek, "*...Milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük bir mesele, hakiki sahibi öz Türk olan "İskenderun-Antakya" ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde ciddiyetle durmaya mecburuz. Daima kendisi ile dostluğa çok ehemmiyet verdiğimiz Fransa ile aramızda tek ve büyük mesele budur. Bu işin hakikatini bilenler ve hakkı sevenler alâkamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlarlar...*" (CA, Fon: 30-10-0-0, 224-510-12:20) diyerek, Türk Hükümeti'nin kararlığını en yüksek perdeden ifade etmiştir. Bu ifadeden sonra Türkiye'nin, meseleye Cumhurbaşkanlığı düzeyinde el koyduğu anlaşılmaktadır. Bizzat Cumhurbaşkanı Atatürk tarafından bölgeye "*Hatay*" adı verildiği ve "*İskenderun-Antakya ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*"nin adının bundan böyle "*Hatay Egemenlik Cemiyeti*" olarak değiştirildiği görülmüştür (Atabey, 2015:195).

Esasında Türkiye'nin bu kadar sert tepki vereceğini ve kararlı duruş sergileyeceğini beklemeyen Fransa, Avrupa'da bozulan dengeler karşısında Türkiye'yi karşısına almamak istemediğinden Ankara Hükümeti'ne bir teklikte bulunmuş ve meseleyi MC'ye götürmeyi teklif etmiştir. Türkiye ise Musul'daki durumdan farklı olarak Fransa'nın teklifini kabul etmiştir. Sonu gelmeyen müzakereler sonunda Türkiye, MC Konseyi'ne bir muhtıra vererek (10 Aralık 1936), canları ve özgürlükleri tehdit altında bulunan Sancak halkının güvenliği için Konsey'in olağanüstü bir toplantı yapmasını talep etmiştir (CA, Fon: 30-10-0-0, 224-510-12:17). Böylece Ankara Hükümeti, kararlığını gösterdiği gibi konuyu *uluslararasılaştırmaktan* da geri kalmayacağını göstermiştir.

Yukarıdaki verilerden de anlaşılacağı üzere Fransa, İskenderun Sancağı'nı genel Suriye siyaseti içinde değerlendirmiş ve var olan anlaşmaların hilafına Sancak'ın durumunu revize etmeye çalışmıştır. Türkiye ise bu süreçte, ilk önce Fransa'nın tutum değişikliğini normatif kurallara ve uluslararası hukuka uymadığını kayda aldırmış, ardından meseleyi *uluslararasılaştırmış*, akabinde İskenderun Sancağı'nın *ayrı varlık* olduğunu tescil ettirmiş, daha sonraki aşamada Hatay'ın bağımsız olarak Suriye'nin egemenliğinden çıkarmış ve son olarak da Türkiye'ye ilhak edilmesini sağlamak şeklinde cereyan eden *beş aşamalı bir stratejik*[8] plan izlediği görülmüştür. Anlaşılacağı üzere Türkiye, doğrudan toprak istirdadında bulunmamıştır. Bununla ilgili olarak Atatürk, Ankara Palas'ta 10 Aralık 1936 tarihinde Fransız Büyükelçisi M. Pansot ile yaptığı bir görüşmede "*...Sancak Meselesi'nin, her iki tarafın vaziyetini kurtaracak şekilde hallini istiyorum. İlhak talep etmiyorum...*" (Şimşir, 1981:199-202) demesi bu görüşü doğrulamaktadır. Aslında bu görüşün başlıca sebebi Ankara Hükümeti olarak İtalya ve Almanya'nın takip ettiği *revizyonist* pozisyona düşmekten imtina etmesidir. Buna dair Türkiye'nin stratejik planı, Suriye'ye bağımsızlık tanındığı gibi, İskenderun Sancağı'na da bağımsızlık tanınması doğrultusundadır. Türkiye'nin bu türden pozisyon bile *reformist* bakış açısını desteklemektedir. Şayet Türkiye, Sancak'ın Türkiye'ye ilhakını doğrudan istemiş olsaydı, *revizyonist* pozisyondan kurtulamamış, İtalya ve Almanya'nın durumuna düşmüş ve dış politikada savunageldiği değerlerin hilafına davranmış olacaktır. Türkiye, *reformist* dış politika yaklaşımıyla, Suriye için istediği bağımsızlığı, İskenderun Sancağı için de istemiştir. Böylece Türkiye, hem doktrinasyon olarak *revizyonist* duruma düşmemiş, hem de herkes için aynısını isteyen *adil* ve *tarafsız* devlet pozisyonunu korumuştur. Dolayısıyla Türkiye, Fransa'nın Avrupa'daki zorlu pozisyonunu gözeterek ve bu sorunu bilhassa Fransa ile çözerek halletmek istemiştir. Aynı zamanda yeni Suriye Hükümeti'nin tepkisini de hesaba katarak, Şam yönetiminin bağımsızlığını desteklemiş ve Başbakan İnönü'nün ifadesiyle "*Suriye devletini doğarken muhabbetle selamlıyoruz*" (Soyak, 2004:548-551) demiştir.

Buna karşın Sancak bölgesinin sosyal yapısı içindeki unsurlar, yeni Türk devletinin bu hususta ki politikalarını farklı değerlendirmişlerdir. Örneğin bölgede birçok gruba ayrılmış Araplar, Sancak'ın Suriye'den ayrılmasına karşıdırlar. Hıristiyan gruplar ise Sancak'ta olabilecek her türlü değişikliğin kendi pozisyonlarını olumsuz etkileyeceğinden, statükonun değişmesinden yana değillerdir. Ermeniler, politik olarak dört farklı gruba ayrılmışken, Türkler ise iki gruba bölünmüşlerdir. Bu açıdan bakıldığında geleneksel kültüre ve muhafazakâr yapıya haiz Sünnî Türkler, Sancak'ın tarafsızlığından yana tavır alırken, daha küçük, ancak aktif olan diğer grup ise bölgenin Türkiye'ye ilhak edilmesini savunmaktadır. İkinci görüşü savunanların başında *Tayfur Sökmen* ve *Abdurrahman Melek* gibi Kemalist Türkçülerin olduğu bilinmektedir. Zaten yeni Türk Hükümeti de daha çok Kemalist Türkçülerle ortak hareket etmeyi tercih etmektedir (Melek, 1966:8-10; Asker, 2017:1111).

Türkiye'nin *Sancak*'la yakından ilgilenmesi nedeniyle orada yaşayan Türklere karşı saldırılar başlamış ve istenmeyen birçok olayın yaşanmasına şahit olunmuştur (Sarınay,

[8] Ercan Karakoç (2009:102), bu stratejinin iki basamaklı olduğunu belirtmektedir. Ancak görüşümüze göre bu stratejinin beş basamaklı olması daha uygundur.

1996:16-17). Bunun üzerine Ankara Hükümeti, Beyrut Başkonsolosu Feridun Cemal Erkin'i hadiseleri yerinde incelemekle görevlendirmiştir. Erkin'in hazırladığı rapor, Ankara'da değerlendirildikten sonra Atatürk, "*...Biz şimdiye kadar Sancak'ta genişletilmiş özerkliğe doğru gidiyorduk. Bundan sonra Feridun'un belirttiği gibi özerkliğe değil, düpedüz ilhaka gideceğiz*" dediği kaydedilmiştir (Erkin, 1980:91). Karakoç'ın ifadesine göre, Erkin'in raporuna kadar Türkiye'nin, sorunun çözümü için öncelikli hedefinin *genişletilmiş özerklik* olduğu, ancak rapordan sonra politikasını değiştirerek *Hatay'ın ilhakına* yöneldiği değerlendirilmektedir (Karakoç, 2009:102).

Taraflar arasında yaşanan uyuşmazlığı çözmek için MC Konseyi, konuyu tekrar görüşmüş ve İsveçli diplomat Rickard Sandler'i raportör olarak tayin etmiştir. İlgili raportörün hazırladığı raporda, Sancak bölgesine üç kişilik bir *Gözlemci Heyet* gönderilmesi teklif edilmiştir. Bu sırada Sancak bölgesinde toplumsal çatışmalar artmış, Araplar ile Türkler arasında kanlı olaylar yaşanmıştır (Atabey, 2015:196). Türk Hükümeti ise Hatay politikasını üçüncü evreye geçirerek, resmi olarak Hatay'ın *bağımsız* bir devlet olmasını teklif etmiştir. Fransa tarafından bu görüş kabul edilmemişse de Türklerin Fransa ile dostluk anlaşması imzalayabileceğini ima etmesi, Fransa'yı kısmen de olsa Türk tezlerine yaklaştırmıştır (Şahin, 2008:609).

Avrupa'da değişen dengeler üzerine İngiliz Dışişleri Bakanı Anthoy Eden'in[9] de devreye girmesiyle Fransa ikna edilerek, tavrı değiştirilmiş ve 27 Ocak 1937 tarihinde Türkler ile Fransızlar prensip anlaşmasına varmışlardır. Ardından MC Konseyi, 52 devletin imzasıyla "*Sandler Raporu*"nu (CA, Fon: 30-10-0-0, 224-510-12:3-6) kabul etmiştir.

Bu anlaşmaya göre Sancak, *ayrı bir varlık* olarak kabul edilmiş, içişlerinde bağımsız, dışişlerinde kısmen Suriye'ye bağımlı olacağı tasarlanmış, resmi dilin Türkçe ve Arapça olacağı, ordusunun ise bulunmayacağı kayda alınmış ve Sancak'ın kendine has yeni bir anayasanın olacağı teyit edilmiştir (CA, Fon: 30-10-0-0, 224-510-12:3-4). Bir diğer husus ise Sancak'ın toprak bütünlüğünün Türkiye ile Fransa arasında yapılacak bir anlaşma ile garanti altına alınmış olmasıdır (Mazıcı, 1996:88). Ardından MC Konseyi, 20 Şubat 1937 tarihinde toplanmış ve Sandler Raporu çerçevesinde "*Sancak'ın Statüsü, Anayasa ve Sınırları*"nı kapsayan yeni bir rapor hazırlamıştır (CA, Fon: 30-10-0-0, 224-510-12:9). Bu raporla Konsey, komitenin raporu ile birlikte sunulan karar tasarısını 29 Mayıs 1937 tarihinde oy birliği ile kabul etmiştir. Böylece Sancak'ın *ayrı bir varlık* olduğu hukuken tescil etmiştir (Soysal, 1985:567-568). Aynı tarihte Türkiye ile Fransa, Sancak'ın toprak bütünlüğünü ve rejiminin devamlığını güvence altına alarak *garantör* olmuşlardır (CA, Fon: 30-10-0-0, 224-510-11). Buna göre Ankara, *pragmatik reformist* dış politikasıyla Hatay Meselesi'nin 3. evresini nihayetlendirmiş, Sancak'a *ayrı bir varlık* hüviyeti kazandırmış ve Suriye ile olan egemenlik bağını ciddi bir şekilde zedelemiştir. Cumhurbaşkanı Atatürk ve İnönü Hükümeti, MC Konseyi'nden çıkan bu kararı TDP açısından çok anlamlı bulduklarını açıklamışlardır (CA, Fon: 30-10-0-0, 222-501-22:9). Amerikan belgelerinde de ifade edildiği gibi Devletler Hukuku'nda buna benzer bir örnek görmek pek mümkün değildir. Zira Sancak'ın bu pozisyonu, Suriye sınırları içinde, *federe devletten* de ileri bir varlığa dönüşmüştür (Köni, 1989:539).

Suriye'de iktidarda bulunan ve Arap bağımsızlığı için mücadele eden Vatanî Partisi ise Sandler Raporu'nu tanımadığını ve Sancak'ı, Suriye topraklarının bir parçası olarak gördüğünü ilan etmiş, ancak bir sonuç alamamıştır (Şahin, 2008:611). Buna karşın Suriye Parlamentosu, 3 Haziran 1937 tarihinde Türkiye ve Fransa arasında imzalanan anlaşmaları protesto etmiş, halk ise Suriye'de Fransızlara karşı gösteriler tertip etmiş ve başkaldırı eylemelerine girişmiştir (Soysal, 1989:535 vd). El-Ehram gibi Arap gazetesi, Türkiye'nin Sancak üzerindeki taleplerini değerlendirirken, sadece Suriye'yi parçalamak değil, Yakın Doğu'da Suriye ve Lübnan üzerinde hüküm sahibi olmak istediğini belirtmiştir (Topal, 2009:5; Karakoç, 2009:104).

[9] Amerikalılar, İngilizlerin Sancak sorununun çözümünde önemli rol oynadığı kanısındadırlar (Köni, 1989:538).

Suriye Başbakanı Cemil Mardam, Türkiye'yle yaşanan gerginliği azaltma için 21-22 Aralık 1937 tarihinde Ankara'yı ziyaret etmiş ve Ankara'da Atatürk ile görüşmüştür. Bu görüşme sırasında Atatürk, Cemil Mardam'a Suriye'nin bağımsız olması gerektiğini ve Hatay'ın Türkler için *namus*[10] meselesi olduğunu ifade etmiş ve Suriye'nin bağımsızlığı için ordunun bölgeye girip sorunu kökten çözebileceği izlenimi vermiştir (Köni, 1989:538). Bu olaydan bir hafta sonra, yani 29 Aralık 1937 tarihinde Türkiye, Fransa ile 1930 tarihli Dostluk Antlaşması'nı feshettiğini açıklamıştır (Soysal, 1988:92-93).

Suriye'de yayımlanan Enformasyon gazetesi, Türkiye'nin bu tutumunu *revizyonistçe* değerlendirmiştir. Adı geçen gazete, "…*[Suriye'yi] yeniden bölüşmek üzere Almanya, İtalya ve Türkiye arasında tam bir anlaşma…*" olduğunu, bu görüşe göre "*…Yemen ve Hicaz İtalya'nın; Irak, Şark-i Ürdün ve Filistin Almanya'nın; İskenderun, Halep ve Şimali Suriye'nin büyük kısmı Türkiye'ye…*" (Topal, 2009:10) verildiğini, dolayısıyla Ankara Hükümeti'ni, tıpkı Berlin ve Roma gibi *revizyonist* blokta bulunduğunu iddia etmiştir. Halbuki Türkiye'nin, *revizyonistçe* değerlendirilebilen bu tutumu, uluslararası düzeyde yaşanan değişikliklerle anti-revizyonist güçleri yanına çektiğinden *pragmatik*, Hatay Meselesi'ndeki hukuk ve siyasal müktesebatın oluşturduğu mevcut sistemi iyileştirmek istediğinden ise *reformist* olduğu değerlendirilmektedir. Buna göre Türkiye'nin *pragmatik reformist* dış politika uygulamasıyla, genelde Doğu sınırında, özelde ise Hatay bölgesinde daha rahat bir tavır sergilediği değerlendirilmektedir.

Gelişen hadiseler yüzünden Atatürk, Hatay Meselesi'nin bir an evvel halledilmesi için İsmet İnönü başkanlığındaki hükümete baskı yaptığı görülmüştür. Bir ölçüde Başbakan İnönü, hükümetin itidalli dış politikası ile Atatürk'ün hızlı, ancak sonuç alıcı siyaseti arasında sıkışıp kaldığı görülmüştür. Atatürk, Hatay politikasında hızlı davranılması gerektiğine inandığından bu ısrarını gazeteler üzerinden de sürdürmüş ve Kurun Gazetesi'nde gazeteci Asım Us'a[11] Hatay Meselesi'nin çözümü için Hükümeti eleştiren 5 makale yazdırtmıştır ("Atatürk ve Hatay", 2013:112). Atatürk'ü *diplomatik* çözüm için kısa süreliğine de olsa ikna eden İnönü, hükümetten ayrılmak zorunda kalınca, yerine Hatay Meselesi'nde Atatürk gibi daha aktif olmayı tercih eden Celal Bayar gelmiştir. Celal Bayar'ın hükümetin başına gelmesi, Atatürk'ün Hatay için tasavvur ettiği faaliyetler hız kazanmıştır. Esasında Atatürk'ün bu ısrarı, Fransa'nın Avrupa'daki pozisyonunun sıkışıklığından faydalanmak ve Suriye'nin bağımsızlığından önce Fransa'yı muhatap alarak Sancak bölgesini *ayrı varlık* haline getirmektir.

Avrupa'da gelişen yeni durum, ikinci bir savaşın çıkabileceğini gösterirken, gerek Suriye yönetimi, gerekse mandater Fransa idaresi, Türkiye'nin uluslararası sistemi bahane ederek, Sancak Meselesi'nin halli için askerî harekât yapabileceğinden kuşku duymaktadırlar. Bununla ilgili istihbarat elde eden Fransız yönetimi, Ankara'nın Suriye'deki Türklerle ve diğer ayrılıkçı unsurlarla birlikte silahlı mücadele başlatabileceğini, bazı Suriyeli politikacılarla irtibatta olduğundan siyasî sıkıntı yaşayabileceğini öngörmüştür (Thomas, 2005:324-326; Karakoç, 2009:104). Bununla ilgili olarak Yunus Nadi'nin 6 Ocak 1937 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde yazdığı ve muhtemelen Atatürk tarafından dikte ettirildiği yazıda, "*...Türkiye İskenderun, Antakya ve havalisini yalnız 24 veya 48 saatte millî kuvvetleriyle işgal edebilir; aynı kuvvetlerle bütün Suriye'nin işgali nihayet çok mahdut bir zaman meselesidir*" demesi veya "*...Hatay Meselesi'nde… hareketlerin en ileri derecesine gitmek mecburiyetinde ve kararındadır; eğer bu mecburiyet bizi Fransa ile savaş haline koyarsa, bunu şimdiden sadece teessüf ederiz*" (Şener, 2018:158) şeklinde tehditkâr bir tutum takınması, Fransa yönetimi için dikkat çekici olduğu değerlendirilmektedir.

Özellikle 29 Mayıs 1937 tarihli anlaşma ile Sancak Meselesi'ni kökünden halledemeyen Türkiye, Hatay'da yeni durumun ivedilikle uygulanmasını istemişse de Fransa bunu engellemeye çalışmıştır. Bununla ilgili olarak Fransızlar, Sancak'taki yerel unsurlardan

[10] Atatürk için Hatay, "*benim şahsi meselemdir*" (Sökmen, 1978:5) şeklinde tanımlanmaktadır.
[11] Karakoç (2009:105), bu kişinin Atatürk olduğunu ve müstear isim kullandığını belirtmektedir.

Ermenileri Türklere karşı kışkırtmışlar ve 150'likleri de Ankara'nın aleyhine kullanmışlardır. Bunun üzerine Türk-Fransız ilişkileri daha da gerginleşmiş ve Ankara Hükümeti, radikal bir karar alarak güney sınırında askerî tahkimat yapmaya başlamıştır (CA, Fon: 30-18-1-2, 84-71-15:20). Bundan da anlaşılmaktadır ki, Ankara Hükümeti, Sancak'taki gelişmelerden memnun olmadığı için gerektiğinde askerî müdahale de dahil güç kullanabileceğini göstermiş ya da bir nevi *kontrollü kriz stratejisini* takip etmiştir. Ankara Hükümeti, bazı zamanlarda *yüksek yoğunluklu krizi* dahi uygulamaya koymuştur. Bununla ilgili olarak Atatürk'ün Milli Savunma Bakanı Kâzım Özalp'a, Makedonya'daki ihtilal çetelerine benzer bir teşkilatın Hatay'da da kurulabileceğini belirtmesi (Özalp, 1992:64-65), I. Kolordu Kumandanı Korgeneral Mustafa Muğlalı'nın bir manevra bahanesiyle Hatay'a girip Fransızlardan bu bölgeyi alabileceğini ifade etmesi (Gündüz, 1973:230-231), Sabiha Gökçen'in Fransız elçisinin bulunduğu bir ortamda Hatay Meselesi'ni silahla çözülebileceğini belirterek silahını ateşlemesi, (Gökçen, 2007:251-264) TSK'nın Suriye sınırına 30 bin asker yığması (Melek, 1966:288) ve geniş alanda tatbikat yapması ("Atatürk ve Hatay", 2013:113), Atatürk'ün yurt gezisine çıkması (Sökmen, 1978:8-9) ve bölgede denetlemelerde bulunması (Çanak, 2018:146), ülkede, dünyada ve özellikle de Fransa'nın dikkatini çekmek için Anadolu Ajansı'nı aktif olarak kullanması (Şener, 2018:159) *kriz yönetiminin* bir parçası olarak değerlendirilmektedir.

Hatay'da bu gelişmeler cereyan ederken, 1938 Martında Almanya'nın Avusturya topraklarını ilhak etmesi, Avrupa coğrafyasında yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Avrupa'daki *kuvvet dengesini* temelden değiştiren bu ilhak, Boğazlar üzerinde tam manasıyla egemen olan Türkiye'nin Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'daki önemini giderek artırmıştır (CA, Fon: 30-10-0-0, 224-511-5). Bu durum, Fransa'nın Hatay konusundaki politikasını gözden geçirmesine neden olmuştur.

Bu sırada uluslararası sistemden faydalanma yolunu seçen Türkiye'nin baskılayıcı tutumu ve kararlılığı da sonuç vermiştir. Özellikle Türkiye'nin bu tutumu, Fransa üzerinde *caydırıcı* etkisi büyük olmuştur. Türkiye'nin bir ölçüde *revizyonistçe* değerlendirilen bu tutumu, esasında *reformist* olduğu söylenebilir. Örneğin Türk askeri heyeti ile Fransız askeri heyeti, askerî bir anlaşma imzalayarak Sancak'ın toprak bütünlüğü, siyasî statüsü ve asayişinin temini için 5.000 kişilik bir kuvvetin sağlanması kararlaştırılmış ve bunun sonucunda Türk ve Fransız birlikleri 5 Temmuz 1938 tarihinde Hatay topraklarına girmesine imkân sağlamıştır (CA, Fon: 30-10-0-0, 224-510-12:1-11). Esasen Ankara Hükümeti'nin, Türk birliklerinin Fransız birlikleriyle birlikte Sancak'a topraklarına girmiş olması *revizyonist* dış politika takip etmediğini göstermektedir. Bu süreçte Türk diplomasisinin asıl hedefi, Türk ordusunun Sancak'a bir şekilde girmesini ve bunu resmi yollardan yaparak anlaşmanın imzalanmasını sağlamaktır. Görüleceği gibi Ankara Hükümeti, *pragmatik reformist* dış politikasıyla kazanç hanesine yeni bir başarı daha eklemiştir.

Hatay Anayasası'nın 29 Kasım 1937 tarihinde yürürlüğe girmesi ve bunu müteakiben seçimlerin yapılması gerekirken, seçim sistemi konusunda Türkiye ile Fransa arasında görüş ayrılığı yaşanmıştır. Bu durum karşısında sert bir tutum izleyen Atatürk, çıktığı yurt gezisine çıkarak, Mersin'de (20 Mayıs 1938) ve Adana'da (24 Mayıs 1938) toplanan askerî birliklere saatlerce resmi geçit yaptırmış (Sarınay, 2010:432) ve Türkiye'nin askerî gücünü kullanabileceğini göstermiştir. Bunun üzerine Paris yönetimi, Türkiye ile çatışmaya girmenin gereksiz olacağını değerlendirdiğinden, taraflar arasındaki müzakereler yeniden başlamıştır. Müzakereler sonucunda varılan mutabakata göre Fransa, İskenderun Sancağı'nın yasal statüsünü ve anayasasının yürürlüğe girmesini prensibi olarak kabul etmiş, Türk tarafı ise meseleye *revizyonist* bir bakış açısıyla bakmayarak, toprak konusunda istirdat amacında olmadığını bir kez daha teyit etmiştir.

Seçim şartları ve listeleri konusunda birçok sıkıntılar yaşansa da 24 Ağustos 1938 tarihinde Türk ve Fransız silahlı güçlerinin kontrolünde milletvekili seçimleri yapılmıştır. Seçimlerin ardından Hatay Meclisi, 2 Eylül 1938 günü ilk toplantısını yaparak yasama görevini

icra etmeye başlamıştır (Hatipoğlu, 2002:689). Hatay'da toplam 40 milletvekilinden oluşan parlamentonun 22'si Türk, 9'u Alevi, 5'i Ermeni, 2'si Sünni Arap, 2'si Ortodoks Rum'dan oluşmaktadır. Bunun ardından devletin yönetim şeklinin cumhuriyet olduğu, adının ise *Hatay Devleti Cumhuriyeti* olarak belirlendiği, Millî Marş'ın Türk İstiklal Marşı olarak tasdik edildiği ve parlamentoda devlet ile meclis başkanlarının seçildiği ve Anayasa'nın kabul edildiği görülmüştür. Bu süreçte Sancak'taki Kemalistlerin ileri gelenlerinden Tayfur Sökmen, Devlet Başkanı seçilmiş ve devletin resmi bayrağı Atatürk'ün al zemin üzerine beyaz ay ve ortası al bir yıldız şeklinde çizdiği bayrak kabul edilerek göndere çekilmiştir (Sökmen, 1978:95-102). 6 Eylül günü ise beş kişiden oluşan Hatay Hükümeti, güven oyu alarak göreve başlamıştır (Melek, 1966:36-65).

Hatay'da yaşanan bu durum, TDP açısından değerlendirildiğinde Ankara Hükümeti'nin Sancak Meselesi'nde belirlediği bağımsız devlet olmakla ilgili *4. safhanın* başarı ile sonuçlandığı görülmektedir. TDP açısından *pragmatik* olarak değerlendirildiğinde uluslararası sistemin giderek kötüleşmesi, MC'nin uluslararası toplum nezdinde prestijinin azalması ve Paris Hükümeti'nin Ankara'nın müttefikliğine ihtiyaç duyması, Fransa'nın Hatay konusunda pazarlık şansını azaltmıştır. Türkiye ise Hatay konusunda 1926, 1936, 1937 ve 1938'de oluşan müktesebatı, birbirinin devamı niteliğinde görmüş ve formatif kurallar manzumesi olarak değerlendirdiğinden, ancak yenilenebileceğini belirterek *reformist* davranmayı tercih etmiştir. Böylece bağımsız Hatay Devleti'nin kurulması, TDP açısından Hatay konusu büyük ölçüde çözüme kavuşturmuş; lakin istenilen sonuca ulaştırmamıştır.

Bağımsız Hatay Devleti'nin kurulmasından sonra Türkiye, bu devletle yakınlık tesis etmek için elinden gelini yapmış, ayni karşılık yeni devletten de geldiği görülmüştür. Bununla ilgili olarak Hatay Devleti, kurulduğu andan itibaren Türkiye'de yürürlükte olan kanun, nizam, bürokrasi vb. sistemi aynen kabul edip, kendi bünyesine almıştır. Hatay Devleti, Millet Meclisi ve Hükümeti'nin teşekkülünden sonra kabul edilen Hatay Anayasası, MC'nin öngördüğü Anayasa ile benzerlikler taşısa da Hatay'ın Türkiye'ye entegrasyonunun zeminini hazırladığı kuşku yoktur. Anayasa maddeleri, Cumhuriyet idaresinin yapısına uygun olarak tasarlanmış ve laiklik temel alınmıştır. Bir ölçüde Hatay'ın Türkiye'ye ilhak edilmesinin zemini hazırlanmış, halkın ise Türkiye Cumhuriyeti'ne adaptasyonu sağlanmak istenmiştir (Balcı, 2018:254). Bununla ilgili olarak Hatay'da Halkevleri kurulmuş, üretilen emtianın Türkiye'ye girişi gümrüksüz olması sağlanmış, sınır geçişlerinde nüfus kâğıdı geçerli sayılmış (Tekin, 1993:221-222), Türk Medeni Kanunu, İcra ve İflas Kanunu ile Türk Ceza Kanunu'nu aynen kabul edilmiş, Ankara'dan acil ihtiyaçların karşılanabilmesi için 50.000 TL ödenek ayrılmış (Pehlivanlı, Sarınay ve Yıldırım, 2001:113), Hatay Anayasası'nın içeriği Türkiye'nin Teşkilat-ı Esasi'sinden mülhem alınarak hazırlanmış (Balcı, 2018:256), tedavülde Türk para birimi kabul edilmiş, Türkiye'de kutlanan millî ve dinî bayramlara kabul edilip kutlanmış, manda dönemindeki yöneticilerin tamamı görevinden alınarak yerlerine Türk uyruklu ve CHP'ye yakın kişiler getirilmiştir (Şener, 2018:166). Kısacası bu dönemde Hatay Devleti'ni, Suriye ve Fransa'nın tavassutundan kurtarmak için ne gerekiyorsa yapılmış ve bunun için idarî, adlî, hukukî, iktisadî vb. hususlarda değişikliğe gidilmiştir.

Bu sırada Hatay Devleti'nin yöneticileri, Türkiye ile Hatay arasında yakınlığı tesisi ederken, Türkiye'ye katılma taleplerini de dile getirmeye başlamışlardır. Bu talep, Türkiye tarafından da olumlu karşılanmıştır. Aslında Hatay yönetiminin amacı, bu düzenlemeleri yaparken, Hatay'ın Türkiye'ye ilhakını kolaylaştırmak ve Ankara ile bütünleşme zeminini hazırlamaktır. Özellikle yeni kurulan Hatay Devleti'ne karşı Suriye'nin birçok alanda baskı yapması ve Fransa'nın bunu desteklemesi (Şener, 2018:167), çok kısa bir süre sonra Hatay'ın Türkiye'ye katılmasına imkân sağlamıştır.

Bu süreçte Türk Hükümeti'ne aykırı davranabilecek herhangi birinin de görev alması pek mümkün görünmemektedir. Örneğin Hatay Devlet Başkanı'nın Tayfur Sökmen'in olması (Sökmen, 1978:106), Meclis'e girecek birtakım milletvekillerin belirlenmesi, hükümettekilerin

ve yüksek dereceli memuriyettekilerin Türk olması ve Ankara Hükümeti'ne bağlılıklarının bulunması (Duman, 2008:35) gibi hususlar, Ankara tarafından hassasiyetle takip edilen konular arasındadır.

Hatay'da kurulan devlet sistematize edildiği bir sırada Ankara Hükümeti, 1939 Mart'ında Hatay'ın ilhak sürecini başlatan *çarpıcı* hamlesini yapmıştır. Ankara Hükümeti, Cumhurbaşkanı Sökmen'i Antalya'dan, Başbakan Abdurrahman Melek'i de Gaziantep'ten milletvekili seçtirerek, TBMM'ye girmelerini sağlamıştır. Bu eylem, dış politika açısından oldukça ilginç bir örnektir. Her şeyden önce Ankara Hükümeti'nin Atatürk'ün vefatından sonra çizgisini değiştirmediğini, aksine sebatla devam ettirdiğini ve Hatay'ın Türkiye'ye ilhak edileceği yönündeki iradeyi güçlendirdiğini göstermektedir. Dolayısıyla Atatürk'ün vefatı, Hatay'ın Türkiye'ye bağlanması gayretini azaltmamış, tersine güçlendirmiştir. Nitekim İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde Hatay ile ilgili çalışmalar büyük bir hızla yürütülmüş ve nihayetlendirilmiştir. Özellikle Ankara'nın bu tutumu, herhangi bir devletin devlet ile hükümet başkanının bir başka ülkenin parlamentosundan vekil olarak gösterilmesi ve Meclis'e girmiş olması görülmüş bir şey değildir (Melek, 1966:86).

Türk-Fransız yetkililer Hatay üzerinde görüşmeleri sürdürdükleri bir sırada Avrupa'daki dış ilişkiler örgüsü giderek karmaşıklaşmaya ve gerginleşmeye başlamıştır. Bu durumda kurulan revizyonist Roma-Berlin mihveri, uluslararası düzeni ve barışı tehdit etmeye başlamış, Almanya'nın Avrupa'da Alman birliğini sağladıktan sonra Doğu'ya doğru genişleyeceği anlaşılmış, Fransa ve Sovyetler Birliği kendilerinden küçük devletler ile olan işbirliği çabalarını artırmış, İngiltere ise düzeni korumak bahanesiyle *yatıştırma politikasını* takip etmiş ve savunma paktı yapmamak konusunda direnç göstermiştir (Armaoğlu, 2005:350; Aydın, 2012:143-153). Dolayısıyla Avrupa'da oluşan yeni düzen Fransa'yı, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'nun en güçlü ülkesi haline gelen Türkiye'yle ilişkilerini düzeltmeye zorlamıştır. Özellikle de Fransız Hükümeti'nin uyguladığı politikalar sonucu Orta Doğu'da Arap milliyetçiliğinin artması ve bölgede Nazizm'in yıkıcı propagandasına maruz kalması, Fransa'nın tedirginliği daha da artırmıştır (Asker, 2017:1115).

Bu durumu değerlendiren Fransız Hükümeti, Avrupa'da ve Orta Doğu'da bozulmaya başlayan düzeni korumak için Ankara'ya ittifak teklif etmiş, Türk Hükümeti ise Hatay'a ilişkin isteklerini kabul ettirmeden Fransa ile daha ileri yükümlülükler altına girmeyeceğini açıklamıştır (Atabey, 2015:199). Türk Hükümeti, Fransa ile imzaladığı 4 Temmuz 1938 tarihli Dostluk Antlaşması'nı parlamentosunda onaylamamış, ancak Hatay'ın Türkiye'ye bağlanması karşılığında kabul edebileceğini açıklamıştır. Buna göre Fransa'nın ittifak kurma isteğini *pragmatist*, kendi ulusal hedefini gerçekleştirirken de *reformist* çerçevesinde değerlendiren Ankara, süreci 1939 bahar ayına kadar sürdürmek zorun kalmıştır. Avrupa'da savaş tehlikesi artınca, İngilizlerin teşvikiyle Fransa, Hatay konusunda uzlaşarak, Hatay'ın Türkiye'ye birleşmesinin önünü açmıştır. Esasında Fransa için Hatay'ın Türkiye'ye verilmesi, Ankara Hükümeti'nin dostluğunu ve ittifakını kazanmak uğruna verilmiş *ağır* bir taviz değildir.[12] Özellikle İngiltere'nin, Balkanlar ve Doğu Akdeniz'i savunmak için Türkiye'ye ihtiyaç duyması ve bununla ilgili 12 Mayıs 1939 tarihinde yeni bir deklarasyon yayımlaması, ister istemez Fransa'yı Türkiye'yle böyle bir anlaşmanın yapılmasına teşvik etmiştir (Atabey, 2014:70 vd.; Sönmezoğlu, 2015:334-336).

Bunun üzerine, Türk-Fransız görüşmeleri tekrardan başlamış, 23 Haziran 1939 tarihinde "*Türkiye ile Suriye Arasında Toprak Sorunlarının Kesinlikle Çözümüne İlişkin Antlaşma*" imzalanmıştır. Anlaşma şartları gereği Fransa, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını ve 23 Temmuz'a kadar bölgeden askerlerini çekeceğini açıklamış, Türkiye ise Suriye'nin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı göstereceğini taahhüt etmiştir (CA, Fon: 30-0-0-1, 56-343-8). Esasında bu anlaşmayla Fransa, Hatay üzerindeki bütün hak ve yükümlülüklerini

[12] Bununla ilgili olarak 26 Haziran 1938 tarihli New York Times gazetesinin yazarı Joseph M. Lewy'in makalesine bkz… CA, Fon: 30-10-0-0, 224-511-5.

Türkiye'ye devretmiş olmakla birlikte Hatay Devleti'nin Türkiye'ye katılmasının önünü açmıştır. Hiç kuşku yok ki, Türkiye, revizyonizmi reddeden ve *pragmatik reformist* bir dış politikayla uluslararası sistemdeki iki numaralı devleti Fransa'yla savaşmadan, hatta ve hatta tek kurşun sıkmadan Hatay'ı ilhak ederek, stratejik çıkarını gerçekleştirme başarını göstermiştir. Bu yönüyle Ankara Hükümeti, *revizyonist* devletlerden ve uygulamalarından farklı ve barışçı bir diplomasi takip ettiği söylenebilir.

Hal böyle olunca sadece 10 ay bağımsız kalan Hatay Devleti, 29 Haziran 1939 günü son toplantısını yaparak, oybirliği ile Türkiye'ye bağlanma kararı almış, Türkiye de bu kararı 7 Temmuz 1939 günü Hatay'ı *63. vilayet* olarak idarî teşkilatına kattığını açıklamıştır (CA, Fon: 30-18-1-2, 87-62-1). Dolayısıyla yaklaşık 20 yıl süren diplomatik mesele, bağımsız Hatay Devleti'nin Türkiye'ye bağlanmasıyla ve stratejik planın 5. safhasıyla, bir başka deyişle *pragmatik reformist* uygulamalarla sonuçlanmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme:

Erken dönem TDP'sinde uluslararası hukuka *sadakat*, oluşan düzene *tabiiyet* ve barış için *salahiyet* özellikleri en çok göze çarpan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu unsurların temel dayanak noktası, ulusal ve uluslararası ortamda inşa edilen *normatif düzeni* korumakla ve *barışa* ulaşmakla eşdeğerdedir. TDP için eşdeğer olan bu durum, Lozan Antlaşması'yla ulaşıldığına kanaat getirildiği için Cumhuriyet yönetiminin karşılaştığı birçok dış politika sorunlarının tamamı bu yöntemle çözümlemeyi çalışılmıştır.

Dış politikada maceraperest ve tecavüzkâr eylemlerden her zaman için uzak durmaya çalışan yeni Türk devleti ve rejimi, dış politikada ulusal çıkarlarını, hedeflerini, stratejilerini, daha da önemlisi tahayyüllerini konjontürel değil, sistemsel kurgularla değerlendirmeye ve gerçekleştirmeye çalışmıştır. Dış politikayı sistemik verilerle analiz eden ve değerlendiren Ankara Hükümeti, ulusal sistemin olduğu kadar uluslararası sisteminin de istikrarına ve devamına önem ve değer vermektedir. Dış politikada var olmanın esasını bunda gören genç Cumhuriyet yönetimi; iki savaş arası dönemde Almanya, İtalya ve Japonya gibi revizyonist davranmaktan imtina etmiş, uluslararası sistemde kurulan düzen içinde kalarak ve oluşan değer yargılarına göre davranarak dış politikada sorunlarını çözmeye ya da pozisyonunu belirlemeye çalışmıştır.

TDP, dogmatik veya statik verilerden hareketle dış politikada eyleme geçmediği, tam aksine gerçekçiliğe ve kapasite yeterliliğine önem vererek harekete ettiği ifade edilebilmektedir. Gücünün sınırlarını iyi bilerek, hedefini gerçekçi bir biçimde tespit ederek, araçlarını iyi kullanarak, dış politika eylemini iyi kurgulayarak, uluslararası sistemi iyi gözetleyerek harekete geçmeyi uygun gören yeni Türk devletinin dış politika uygulayıcıları; Türkiye'nin ulusal çıkarlarını gerçekleştirirken uluslararası kamuoyunu korkuya düşürmeden, uluslararası toplumu tehdit ve uluslararası sistemi ise tedirgin etmeden icra etme arzusunda olduğu görülmüştür. Ancak Türk Hükümeti, bu durumun hilafına davrandığı iki temel prensip vardır: Bunlardan biri *istiklâl-i tamme*, ikincisi *hâkimiyet-i tammedir* ve bunun hilafına olan her şey modern Türk Devleti'nin dış politikada tepki göstereceği, gerektiğinde de savaşabileceği anlaşılmaktadır.

TBMM Hükümeti, dış politika aracı olarak *savaşı* ve *diplomasiyi* kullanırken, Lozan Düzeni'nden sonra Ankara Hükümeti *diplomasi* ve *hukuku* kullanmış, ancak bunun yetmediği durumlarda *müttefiklik ilişkisini* ve *tehdit* gibi araçları da kullanmayı bilmiştir. Ankara Hükümeti'nin, ifade edilen dış politika araçlarını, amacı doğrultusunda senkronize ettiği ya da ardışık olarak kullanma yetisine sahip olduğu da görülmüştür. Bu konuda Hatay Meselesi, en iyi örneklerden birisidir. Zira Ankara Hükümeti, Hatay Meselesi'ni sistemik bir hale getirmiş, ardından da sistemsel çözümlemelere giderek, her safhasında farklı araçlar kullanmış ya da uygulamıştır.

Hatay Meselesi'ni tanımlarken, Ankara İtilafnamesi'nde kabul edildiği şekliyle özerk bir yönetim şeklinde kavuşan İskenderun-Antakya bölgesinin siyasî geleceğiyle ilgili olarak

ortaya çıkan sorunların genel adı olarak ifade etmek yerindedir. Buna göre Türkiye'nin Hatay'a ilişkin olarak yürüttüğü dış politika sürecini beş safhaya ayırmak mümkündür. İlki Fransa'nın Hatay'la ilgili *normatif kurallara* ve *uluslararası hukuka* uymadığını kayda almak; ikincisi meseleyi *uluslararasılaştırmak*, üçüncüsü İskenderun Sancağı'nın *ayrı varlık* olduğunu tescil ettirmek, dördüncüsü Hatay'ı *bağımsız* yaparak Suriye'nin egemenliğinden çıkarmak ve son olarak beşincisi Hatay'ı Türkiye'ye ilhak etmek şeklinde tanzim edilebilir.

Türkiye, Hatay Meselesi'nde Musul'dan farklı olarak kullandığı önemli bir dış politika aracı da Milletler Cemiyeti'ne üye olması ve tezlerini bu müessese üzerinden icra etmesidir. Musul hadisesi ile uluslararası diplomasiye ve MC'ye olan inancı sarsılmışken Türkiye; Cemiyet'e üye olmanın avantajını, Avrupa'da bozulan dengelerin rahatsızlığını, kendi ölçeğindeki diğer devletlerle hareket edebilme yeteneğini Hatay Meselesi'de çok iyi bir şekilde kullanmıştır. Bu yöntemle Türkiye, *Avrupa düzeninde* kendini göstermesini bilmiş, egemenlik ve bağımsızlığını güçlendirmiş ve bunu *Milletler Cemiyeti*'ne kabul ettirme başarısını göstermiştir.

Bu araştırmada da görüleceği gibi dış politikada *pragmatik reformizme* ilişkin yaklaşım, iki örnek vaka üzerinden analiz edilmeye çalışılmıştır. Modern Türk devleti, ulusal ve uluslararası düzenin korunmasını ve devamını savunduğu varsayımından hareketle uluslararası sistemde yaşanan değişiklikler, Türk yönetiminin bu görüşünü gözden geçirmesine ve değişimden pragmatik olarak istifade etmesine neden olmuştur. Mevcut ulusal ve uluslararası düzenin yapı taşlarını bozmadan veya yıkmadan reforme eden Türk yönetimi, reforme ettiği dış politika uygulamalarını cari iki alana icra ettiği değerlendirilmektedir. Bunlardan biri *Boğazlar* meselesine, diğeri de *Hatay Meselesi*ne...

1936 yılında Hatay Meselesi, Milletler Cemiyeti'ne taşınmasıyla birlikte uluslararası boyut kazanmış ve 23 Temmuz 1939 tarihinde Hatay, vilayet sıfatıyla Türkiye'ye katılmıştır. Bu yönüyle Hatay, Boğazlar Meselesi'nden sonra Türkiye'nin dış politikasında "*pragmatik reformist*" stratejisiyle başarılı olduğu en önemli örneklerden birisi olarak görülmektedir. Boğazlar Meselesi, var olan Lozan Düzeni'ni bozmadan iyileştirerek, Türkiye'nin egemenliği içinde anomali bir durumu ıslah ederken, Sancak Meselesi'nde istisnası bir durum yaşanmış ve *pragmatik reformist* bir yaklaşımla Hatay'ın Türkiye'ye ilhakı sağlanmıştır. Bu açıdan Hatay Meselesi, dış politikada *pragmatik reformist* yaklaşımla baştan sona (1936-1939) planlanan istisnai örnektir.

Bu açıdan değerlendirildiği zaman TDP'yı genel bir *statükoculuk* ilkesi içinde tanımlamak ve anlamlandırmak doğru değildir. Zira elde edilen bulgulara göre Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması ve Hatay'ın Türkiye'ye ilhakıyla ilgili süreç, Türkiye'ye bir şekilde hak, yükümlülük ve toprak kazandırmışken, bunu *statükoculuk* ilkesi ile izah etmek yerinde olmayacaktır. Ancak Türkiye'nin bu kazanımını ve bununla ilgili yaptığı bütün dış politik davranışlarını *revizyonist* bir tutum içinde de açıklamak mümkün görünmemektedir.

Bir kere yeni Türk Devleti, dış ilişkilerinde Devletler Hukukuna bağlılığına ve ahde vefa prensibine önem verdiğini, Avrupa'da mevcut statünün korunmasından yana olduğunu, aynı durumun kendi ulusal çıkarları için de isteğini göstermiş bir devlet olarak *sistemik statükocu* bir aktördür. Buna göre iki dünya savaşı arası dönemde TDP'nin temel eğilimi, Lozan Antlaşması ile oluşan *düzenin* ya da *formun* korunması veyahut devam ettirilmesi yönündedir. Bu anlamda Lozan sonrası düzenin yanında, uluslararası düzenin de korunması esastır ve *statüko* derken, bu kastedilmektedir. Ancak Versay Düzeni'nin fiilen bittiğini gören Türkiye'nin yapabilecekleri arasında *pragmatik reformist* politikalar da vardır. Bununla kastedilen şey, mevcut formun/düzenin/statükonun içinde yenileştirme/yenileme/iyileştirme manasına gelen *reformizm*dir. Mevcut sistem içinde reformizm, Türkiye için en az maliyetli ve uygulaması en kolay yöntemdir. Zira Türkiye'nin istediği düzenlemeler, TDP için savunduğu etik değerlere, ülke kapasitesine, konjonktürel siyasete ve uluslararası sistemde revizyonist görünmemeye oldukça uygundur. Ancak Türkiye, dış politikada bu safhaya gelirken birbirinin

ardılı olan bir durum yaşamıştır. Buna göre Türkiye'nin dış politikası; ilkin *formist*, daha sonra *reformist* ve en sonunda da *pragmatik reformiste* evrilmiştir.

Pragmatik reformist dış politikayla Boğazlar Meselesi'nde (1933-1936) kendi tezlerinin lehine düzenleme yapan Türkiye, kazandığı bu motivasyon ve uluslararası sistemin tanıdığı imkânla Hatay Meselesi'ni (1936-1939) uluslararası gündemine taşıma fırsatını ve cesaretini elde etmiştir.

Bu yöntemle Türkiye, Hatay sürecinin her aşamasında diplomatik görüşmelerden bulunmuş, MC kararlarına ve içtihadına uygun davranmış, gerektiğinde kararları diplomatik yöntemlere değiştirmiş, doğrudan güç kullanmamış, ancak güç kullanabileceğini göstermiştir. Buna göre Türkiye, uluslararası sistemle entegrasyonunu sağlamış, sistem hiyerarşisi içinde kendine yer bulmuş, 1934-1937'de bölgesel, 1938'den sonra ise sistem hiyerarşisinin en üst sıralarında bulunan İngiltere ve Fransa ile ittifak anlaşmaları imzalayarak kolektif güvenlik içinde kendi güvenliğini ve çıkarlarını tazmin etmiştir.

Türkiye ulusal güvenliğini ve çıkarlarını tazmin ederken, uluslararası hukuk yolu ile hak arama ve elde etme tecrübesini Hatay Meselesi'nde de uygulamıştır. Ancak bunu yaparken Türkiye, dış politikada yaşanan radikal değişimleri *pragmatik* olarak algılamış ve yönetmiştir. Türkiye'nin bu konudaki tavrı ve Avrupa konjonktüründeki değişim, Hatay Meselesi'nin çözümünde de etkili olmuştur.

Hatay Meselesi'nde başından beri sabırlı ve ilkeli bir politika izleyen Türkiye, ilkin *toprak* talebinde bulunmamış, daha çok Hatay'ın *ayrı varlığını* tescil ettirmiş ve ardından bağımsızlığını talep etmiştir. Ardından *reformist* bir bakış açısıyla Hatay'ın Türkiye'ye katılımını sağlamıştır.

Bütün bu değerlendirmelerden sonra bu araştırmada elde edilen bulgular sırasıyla şu şekildedir: Cumhuriyet yönetiminin Türk Dış Politikası'nın *istiklâl-i tamme* ve *hâkimiyet-i tamme* şeklinde tasarlandığı teyit edilmiş, bu tasarının içinde Sancak Meselesi'nin var olduğu anlaşılmış, Sancak'la ilgili eylem analizi uluslararası sisteme ve yerel unsurlara göre tazmin edilmiş, hedef kitlenin her aşamada siyasî, hukukî, iktisadî ve içtimaî vb. hak ve hürriyeti korunmuş, Hatay'ın ilhakı tasarlanırken zamanlamaya, kararlılığa, caydırıcılığa ve güce önem verilmiş ve son olarak ilhak sürecini çatışmacı teorilerden ziyade uzlaşmacı teorilerden mülhem alarak yönettiği görülmüştür.

Kaynaklar:

1. Arşiv Belgeleri:

"10.X.1936 Tarihinde Paris Büyük Elçimiz Bay Suad Davas Vasıtası ile Fransa Hariciye Nezaretine Tevdi Edilen Nota", Cumhuriyet Arşivi (CA), Fon: 30-10-0-0, Kutu: 224, Gömlek: 510, Sıra: 12, s. 17.

"Accord de Garantie de la Frontière Turco-Syrienne", CA, Fon: 30-10-0-0, Kutu: 224, Gömlek: 510, Sıra: 11.

"Amerikan, Bulgar, Suriye ve Yunan Basınında Dış Politika ve Türkiye ile İlgili Ortaya Atılan Görüşler ve Hatay'ın Önemi", CA, Fon: 30-10-0-0, Kutu: 224, Gömlek: 511, Sıra: 5.

"Ankara'da 20 Teşrinievvel 1337/1921 Tarihinde İmza Edilen Türk-Fransız İtilâfnamesi", CA, Fon: 30-10-0-0, Kutu: 224, Gömlek: 510, Sıra: 12, s. 1-2.

"Antakya'da Yapılan Genelkurmaylar Anlaşmasına Merbut 1 No.lı Protokol", CA, Fon: 30-10-0-0, Kutu: 224, Gömlek: 510, Sıra: 12, s. 1-11.

"Bazı Dış Basında Türkiye Hakkında Yer Alan Makale Ve Haberler ile Fransız Basınından Hatay Meselesi'ne Dair Görüşler", Cumhuriyet Arşivi (CA), Fon: 30-10-0-0, Kutu: 224, Gömlek: 511, Sıra: 4, Tarih: 12.07.1938.

"Cemiyeti Akvam Mukarreratı", CA, Fon: 30-10-0-0, Kutu: 224, Gömlek: 510, Sıra: 12, s. 3-6.

"Cenevre'de Toplanacak Milletler Cemiyeti Konseyi'nde Hatay Meselesi'nin Müzakeresinde Temsilci Necmettin Sadık'a Müşavirlik Edecek Olan Memurların Yevmiye ve Dövizleri", CA, Fon: 30-18-1-2, Kutu: 82, Gömlek: 5, Sıra: 5, Tarih: 15.01.1938.

"Fransız Heyetiyle Hatay Meselesi'ni Görüşmek Üzere Org. Asım Gündüz Başkanlığında Gönderilecek Heyet ve Yevmiyeleri Hakkında", CA, Fon: 30-18-1-2, Kutu: 83, Gömlek: 51, Sıra: 1, Tarih: 10.06.1938.

"Hatay Anlaşması ile Tercih Hakkını Lübnan ve Suriye Lehine Kullanan Şahısların Malları Bedellerinin Tesviye Şekline Dair Teati Olunan Notaların Tasdiki", CA, Fon: 30-18-1-2, Kutu: 93, Gömlek: 106, Sıra: 3, Tarih: 14.11.1940.

"Hatay İşinde Kat'î Anlaşma", CA, Fon: 30.0.0.1, Kutu: 56, Gömlek: 343, Sıra: 8.
"Hatay Kurtuluş Bayramına Anavatanın Ne Şekilde Katılacağını Belirten Tamim", CA, Fon: 490-1-0-0, Kutu: 4, Gömlek: 21, Sıra: 8, Tarih: 10.07.1939.
"Hatay Meselesi Hakkında Suriye Anlaşması'nın Türkiye ile Fransa'nın Arasını Bozma İhtimali Gösterdiğine Dair La République Gazetesinde Çıkan Yazı", CA, Fon: 30-10-0-0, Kutu: 222, Gömlek: 501, Sıra: 22, s. 9.
"Hatay Meselesi ile İlgili Türkiye ile Fransa Hükümetleri Arasındaki Müşterek Beyanname", CA, Fon: 30-10-0-0, Kutu: 224, Gömlek: 510, Sıra: 13, Tarih: 04.07.1938.
"Hatay Vatandaşlarının Konsolosluklarımızdan Alacakları Pasaportlar ile Seyahat Edebilmeleri", CA, Fon: 30-18-1-2, Kutu: 85, Gömlek: 100, Sıra: 14, Tarih: 01.12.1938.
"Hatay ve Tunceli'de Harekât Yapacak Birlikler Komutanlarına Pazarlık Yetkisi ve Mutemetlerine de Avans Verilmesi", CA, Fon: 30-18-1-2, Kutu: 83, Gömlek: 43, Sıra: 4, Tarih: 21.05.1938.
"Hatay'da Bazı Türk Köylerinin Arasında Bulunan Suriye ve Diğer Rum Ortodoks Köylülerinin Türk Yazılmak İstemeleri, Buna Karşılık Seçim Komisyonunun Aleyhte Çalışmaları", CA, Fon: 30-10-0-0, Kutu: 223, Gömlek: 508, Sıra: 13, Tarih: 18.06.1938.
"Hatay'da Vilayet Kurulması Hakkında Kanun Tasarısı", CA, Fon: 30.18.1.2, Kutu: 87, Gömlek: 62, Sıra: 1.
"Hatay'da Yapılacak Harekatın Sefer Mahiyetinde Mühim ve Hususi Ehemmiyeti Haiz Harekattan Olduğu", CA, Fon: 30-10-0-0, Kutu: 224, Gömlek: 510, Sıra: 12.
"Hatay'da Yapılacak Seçimler ile İlgili Olarak Paris'te Yapılan Görüşmelere Dair Rapor", CA, Fon: 30-10-0-0, Kutu: 224, Gömlek: 511, Sıra: 8, Tarih: 16.07.1938.
"Hatay'ın Anavatan'a İlhakı Sırasında Hatay'ı Terke ve Sonra Memlekete Geri Gelmek İsteyenlere Verilecek Oturma İznine Ait 2/13412 Sayılı Karar'ın Kaldırılması-(15.07.1948)", CA, Fon: 30.18.1.1, Kutu: 117, Gömlek: 53, Sıra: 15.
"Hatay'ın Anavatana İlhakı Sebebiyle Fransızlara Ödenecek 7 Milyon Frank", CA, Fon: 30-18-1-2, Kutu: 91, Gömlek: 59, Sıra: 18, Tarih: 22.06.1940.
"Hatay'ın Anavatana İlhakı Üzerine, Ermeni ve Anti Türklerin, Arapları Türkler Aleyhine Kışkırttıkları Diğer Taraftan da Fransızlara Kızmakta Oldukları", CA, Fon: 30-10-0-0, Kutu: 225, Gömlek: 515, Sıra: 25, Tarih: 31.07.1939.
"Hatay'ın Anavatana İltihakı Halinde, Vilayetler İdaresi Kanununa Dayanarak İdare Edileceğinden, Dahiliye Vekilliği'nce Bir Kanun Layihası Hazırlanması Gerekeceği", CA, Fon: 30-10-0-0, Kutu: 225, Gömlek: 515, Sıra: 18, Tarih: 15.06.1939.
"Hatay'ın Geleceğini Tayin Eden Kararın Cemiyet-i Akvam Konseyi'nden Çıkması Üzerine Atatürk'ün Tebrik Telgrafı", CA, Fon: 30-10-0-0, Kutu: 222, Gömlek: 501, Sıra: 15, Tarih: 28.01.1937.
"Hatay'ın Kurtuluş Davasında Gösterdikleri Başarıdan Dolayı Hasan Kattıkat, Abdülkerim Özmen ve İbiş Güney'e Arazi ve Emlak Verilmesi", CA, Fon: 30-10-0-0, Kutu: 197, Gömlek: 349, Sıra: 16, Tarih: 22.06.1943.
"İskenderun'da Tesis Edilecek Serbest Mıntıkanın Yeri ve Bununla İlgili İşlere Ait Hariciye Vekaleti Raporunun Kabulü", CA, Fon: 30-18-1-2, Kutu: 85, Gömlek: 117, Sıra: 12, Tarih: 23.01.1939.
"İtalya-Habeş Harbi Sebebiyle Akvam Cemiyeti İrtibat Komitesi Tarafından Cenevre'de Kabul Edilen 5 Teklifin Tamamıyla Uygulanması", CA, Fon: 30.18.1.2, Kutu: 59, Gömlek: 85, Sıra: 19.
"Lozan Sulh Muahedenamesi 24 Temmuz 1339-1923", CA, Fon: 30-10-0-0, Kutu: 224, Gömlek: 510, Sıra: 12, s. 4.
"Milletler Cemiyeti Umumî Heyetinin 17 inci Adî İçtimaı, Altıncı Komisyon 6 Teşrinievvel 1936 Salı Günü Saat 10'u 15 Geçe Münakid Beşinci Celsenin Muvakkat Zabıtnamesi", CA, Fon: 30-10-0-0, Kutu: 224, Gömlek: 510, Sıra: 12, s. 1-2.
"Reisicumhurumuzun Kemal Atatürk'ün 1 Teşrinisani 1936'da Kamutayın Beşinci Devresinin İkinci Senesini Açarken Söylediği Nutuktan", CA, Fon: 30-10-0-0, Kutu: 224, Gömlek: 510, Sıra: 12, s. 20.
"Suriye-Hatay Hududunu Tesbit İçin Suriye'ye Gidecek Heyetin Masraflarının Karşılanması", CA, Fon: 30-18-1-2, Kutu: 85, Gömlek: 92, Sıra: 10, Tarih: 12.11.1938.
"Traité de Garantie de I'Intégrité Territoriale du Sandjak", CA, Fon: 30-10-0-0, Kutu: 224, Gömlek: 510, Sıra: 11.
"Türkiye ile Suriye Arasında 30 Mayıs 1926 Tarihinde Ankara'da İmza Olunan Dostluk ve Eyi Komşuluk Mukavelenâmesi", CA, Fon: 30-10-0-0, Kutu: 224, Gömlek: 510, Sıra: 12, s. 1-2.
"Türkiye-Fransa Arasında Suriye Tahdidi Hudut Muahedesinin Tadili ile Hatay'ın Anavatana İlhakı Anlaşmasının, Suriye Partileri Üzerindeki Tesirleri", CA, Fon: 30-10-0-0, Kutu: 225, Gömlek: 515, Sıra: 22, Tarih: 15.07.1939.

2. Araştırma Eserleri:

Akşin, Aptülahat. Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, TTK Yayınları, Ankara, 1991.
Aras, Tevfik Rüştü. Görüşlerim, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, 1945.
Armaoğlu, Fahir. "Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri", Atatürk'ün Ölümünün 50. Yılı Sempozyumu (31 Ekim-1 Kasım 1988) Ankara, 1989.

Armaoğlu, Fahir. "Atatürk'ün Dış Politikası", Her Yönüyle Atatürk, Bakış Ofset, İstanbul, 1986.
Armaoğlu, Fahir. 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), Alkım Yayınevi, Ankara, 2005.
Asker, Ahmet. "Misak-ı Millî'den Anavatan'a: Sancak Meselesi ve Çözümü", Yeni Türkiye Dergisi, S 93, 2017, s. 1105-1116.
Atabey, Figen. "Hatay'ın Anavatana Katılma Süreci", Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, C IV, S 7, Temmuz 2015, s. 192-209.
Atabey, Figen. 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı, IQ Yayınları, İstanbul, 2014.
Atatürk, Mustafa Kemal. Nutuk, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983.
Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I. TBMM'nde ve CHP Kurultaylarında (1919-1938), C I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1961.
"Atatürk ve Hatay", Hukuk Gündemi Dergisi, Atatürk Özel Sayısı 2013, s. 108-113.
Atatürkçülük, Birinci Kitap, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1988.
Aydın, Ayşe. "Hatay Meselesi'nin Çözümü Esnasında Başbakan Celâl Bayar'ın Faaliyetleri", Sosyal Bilimler Dergisi, C XIV, S 1, Haziran 2012, s. 143-153.
Balcı, Meral. "Hatay Devleti Millet Meclisi Üzerinde Cumhuriyet Halk Partisi ve TBMM'nin Etkileri", Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi, C XIII, Sayı 50, Temmuz 2018, s. 247-265.
Barlas, Dilek. "Akdeniz'de Hasmane Dostlar: İki Dünya Savaşı Arası Türkiye ve İtalya", Doğu Batı, S 14, 2001, s. 210-218.
Barlas, Dilek. "Milletler Cemiyeti'nde Türkiye: İyimserlik ve Kuşku Arasında", Uluslararası İlişkiler, C XIV, S 55, 2017, s. 93-111.
Bilge, Suat. Milletlerarası Politika, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1966.
Bozkaya, Kemal. "Türk Dış Politikasını Şekillendiren Faktörler", Cumhuriyet Tarihi, Kocaeli, 2012.
Can, Aydın. "Atatürk"ün Dış Politika İlkeleri", Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırma Merkezi, 2008, s. 1-11.
Coplin, William D. American Foreign Policy: An Introduction to Analysis and Evaluation, California, 1974.
Çanak, Erdem. "Hasta Yatağından Hatay'a: Atatürk'ün Son Yurt Gezisi (19-24 Mayıs 1938)", Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, C VI, S 81, Kasım 2018, s. 141-152.
Çapa, Mesut. "Hatay Mücadelesine Katılanların Anıları", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S 62, Bahar 2018, s. 21-38.
Demir, Ataman. Çağlar İçinde Antakya, Akbank Kültür Sanat, İstanbul, 1996.
Dilan, Hasan Berke. Atatürk Dönemi Türkiye'nin Dış Politikası (1923-1939), Alfa Yayınları, İstanbul, 1998.
Duman, Çiğdem. Hatay Millet Meclisi (2 Eylül 1938-29 Haziran 1939), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2008.
Durgun, Sezgi. Memalik-i Şahane'den Vatan'a, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
Erkin, Feridun Cemal. Dışişlerinde 34 Yıl: Anılar-Yorumlar I, TTK Yayınları, Ankara, 1980.
Fırat, Melek ve Kürkçüoğlu, Ömer. "Fransa'yla İlişkiler (1923-1939)", Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C I, Baskın Oran (Edt.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
Giritli, İsmet. "Nutuk'ta İç ve Dış Politika", Atatürk'ün Büyük Söylevinin 50. Yılı semineri Bildiriler ve Tartışmalar, Ankara, 1980, s. 189-203.
Gökçen, Sabiha. Atatürk'le Bir Ömür, Yay. Haz. Oktay Verel, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul, 2007.
Gönlübol, Mehmet ve Kürkçüoğlu, Ömer. "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", Atatürkçü Düşünce, Ankara, 1992, s. 1051-1066.
Gönlübol, Mehmet ve Sar, Cem. "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973), 3. Bası, Ankara, 1974.
Gülboy, Burak S. "Uluslararası Sistemin Evrimi Çerçevesinde Türk Dış Politikasını Yeniden Dönemlendirmek", Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi, C I, S 2, 2009 ISSN:1309-8012, s. 33-39.
Gündüz, Asım. Hatıralarım, Der. İhsan Ilgar, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973.
Hatipoğlu, Süleyman. "Hatay'ın Türkiye'ye Katılması", Türkler, C XVI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 685-689.
Hennesy, Bernard. Public Opinion, 5th Edition, Brooks-Cole Publishing Company, California, 1985.
İnan, Afet. Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi, Ankara, 1977.
İnönü, İsmet. Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.
Jackall, Robert. Propaganda, Macmillan Press, 1995.
Karakoç, Ercan. "Atatürk'ün Hatay Davası", Bilig Dergisi, S 50, 2009, s. 97-118.
Karal, Enver Ziya. Atatürk'ten Düşünceler, MEB Yayınları, İstanbul, 1981.
Kardaş, Şaban ve Balcı, Ali (eds.). Uluslararası İlişkilere Giriş, Küre Yayınları, İstanbul, 2014.
Kaya, Erol. "Misak-ı Milli'nin Sınırları", Türkler, C XVI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 175-186.
Kırdar, Üner. "Atatürk ve Milletler Cemiyeti", Sivil Müdafaa Dergisi, C XIV, S 47, Ocak 1972, s. 3-16.
Koçak, Cemil. Serhan Ada: Türk Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 1-5.

Koçer, Gökhan. Türk Dış Politikasında Din Unsuru, Akademik Ortadoğu Dergisi, C I, S 1, 2006, s. 130-156.
Köni, Hasan. "1923-1938 Döneminde Türk-Arap İlişkileri Karar Verme Analizi", Ekonomik Yaklaşım Dergisi, C I, S 3, 1980, s. 135-149.
Köni, Hasan. "Hatay Sorununa Yeni Bir Bakış", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, C I, S 4, 1989, s. 535-539.
Kürkçüoğlu, Ömer. Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926), Ankara, 1978.
Mazıcı, Nurşen. Celâl Bayar Başbakanlık Dönemi 1937-1939, Der Yayınları, İstanbul, 1996.
Melek, Abdurrahman. Hatay Nasıl Kurtuldu, Türk Tarih Kurumu, TTK Basımevi, Ankara, 1966.
Mursaloğlu, Mehmet. Atatürk ve Hatay Davası, Seçil Ofset Matbaacılık, İstanbul, 2003.
Okutan, Cevat ve Ereker, Fulya. "Türk Dış Politikasının Belirlenmesinde "Rejim" Unsuru", İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C IV, S 8 (Güz 2005/2), s. 189-204.
Oran, Baskın. "TDP'nin Temel İlkeleri", Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C I, Der. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 46-53.
Oran, Baskın. "Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C LI, S 1, 1998, s. 353-370.
Oran, Baskın. "Türk Dış Politikasının Teori ve Pratiği", Baskın Oran, Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savasından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 19-53.
Özalp, Kazım. Atatürk'ten Anılar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992.
Payaslı, Volkan. "Fransız Mandası ve Hatay'ın/Sancak'ın Türkiye'ye İltihak Sürecine Kadar Olan Döneminde Tevhid-i Tedrisat Kanunu Uygulamaları (1924-1939)", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C V, S 22, 2012, s. 346-366.
Pehlivanlı, Hamit. Sarınay, Yusuf ve Yıldırım, Hüsamettin. Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939), ASAM Yayınları, Ankara, 2001.
Pehlivanlı, Hamit. Türk Dış Politikasında Hatay: (1918-1939), Avrasya Bir Vakfı ASAM Yayınları, Ankara, 2001.
Sanjian, Avedis K. "The Sanjak of Alexandretta (Hatay): Its Impact on Turkish-Syrian Relations, 1939-1956", The Middle East Journal, C X, S 4, 1956, s. 379-394.
Sarınay, Yusuf. "Atatürk'ün Hatay Politikası-I (1936-1938)", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C XII, S 34, (Mart 1996), s. 3-65.
Sarınay, Yusuf. "Atatürk'ün Hatay Politikası-II (1938-1939)", Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (Makaleler), Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2010, s. 407-454.
Satloff, Robert B. "Prelude to Conflict: Communal Interdependence in the Sanjak of Alexandretta 1920-1936", Middle Eastern Studies, C 22, S 2, 1986, s. 154-155.
Soysal, İsmail. "Atatürk Döneminde Yapılan Siyasal Antlaşmaların Özelliği", Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu (9-11 Eylül 1991), Ankara, 1996, s. 121-132.
Soysal, İsmail. "Hatay Sorunu ve Türk Fransız İlişkileri (1936-1936)", Belleten, C XLIX, S 193, Ankara 1988, s. 70-110.
Soysal, İsmail. "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız İlişkileri (1936-1939)", Belleten, S 193, 1985, s. 79-110.
Soysal, İsmail. Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları C I (1920-1945), TTK Yayınları, Ankara, 1989.
Soysal, İsmail. Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, C I (1920-1945), TTK, Ankara, 1983.
Soysal, İsmail. Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, C I (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
Soyak, Hasan Rıza. Atatürk'ten Hatıralar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.
Sökmen, Tayfur. Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar, TTK Basımevi, Ankara, 1978.
Sönmezoğlu, Faruk. "Kurtuluş Savaşı Diplomasisi", Türk Dış Politikasının Analizi, Der. Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 2004.
Sönmezoğlu, Faruk. İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası (1914-1945), Der Yayınları, İstanbul, 2015.
Şahin, Burhan. "Türk Dış Politikasında Hatay Meselesi (1936-1939)", Kastamonu Eğitim Dergisi, C XVI, S 2, Ekim 2008, s. 607-614.
Şahin, İsmail ve Müezzinoğlu, Ersin. "Lokarno ve Musul Kıskacında Türk Dış Politikası", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, C V, S 4, 2016, s. 641-676.
Şener, Bülent. "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasında Çok Yönlü Bir İnce Diplomasi Uygulaması: Siyasal, Hukuksal ve Askerî Boyutlarıyla Hatay'ın Türkiye'ye Katılması Süreci (1921-1939)", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C 34, S. 97, 2018, s. 139-178.
Şimşir, Bilâl N. "Yurtta Barış Dünyada Barış" Bağlamında Atatürk ve Yabancı Devlet Adamları", C I, TTK Yayınları, Ankara, 1993, s. 2981-3014.
Şimşir, Bilal. "Atatürk'ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri", Belleten, C XLV/1, S 177, (Ocak 1981), s. 199-202.
Talas, Mustafa. "Örnek Bir Dış Siyaset Modeli Olarak Atatürk'ün "Yurtta Barış Dünyada Barış" Politikası", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S 15, 2004, s. 339-354.
TBMM Gizli Celse Zabıtları II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.

Tekin, Mehmet. Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015.
Tekin, Mehmet. Hatay Tarihi, Hatay Kültür, Turizm ve Sanat Vakfı Yayınları, Antakya, 1993.
Thobie, Jacques. "Atatürk ve Dış Siyaseti", Çev. İbrahim Güler, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, C XI, S 22, Yıl: 2012/2, s. 169-177.
Thomas, Martin. The French Empire Between the Wars, Manchester University Press, Manchester, 2005.
Toma, Peter A. "What is the Substance of Contemporary International Relations and How Can the Main Factors and Variables Responsible for International Phenomena be Identified and Understood", in Peter A. Toma, Basic Issues in International Relations, Boston, 1974.
Topal, Coşkun. "Sancak (Hatay) Sorunu ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Süreçte Arap Kamuoyundaki Etkileri", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C XI, S 2, Aralık 2009, s. 1-16.
Turan, Tufan ve Turan, Esin Tüylü. "Cumhuriyet ve Ulus Gazetelerinde Saadâbad Paktı'nın İmzalanmasının Yansımaları", Turkish Studies-International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, C VI, S 3, Summer 2011, s. 1749-1767.
Türkmen, Ahmet Faik. Hatay Manda Tarihi Silahlı Mücadele Devresi, C IV, Tan Matbaası, İstanbul, 1939.
Ulusan, Şayan. "Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne (Cemiyet-i Akvam) Girişi-Öncesi ve Sonrası", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C VII, S 16-17, (Bahar-Güz 2008), s. 237-258.
Ülman, Haluk. "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler I 1923-1968", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C XXIII, S 3, 1968, s. 241-273.
Üstün, Mustafa Tayfun. "An Example for Socio-Economic Interactions in the Sanjak of Alexandretta in the Mandate Period (1921-1938): An Evaluation of the Document in Keshishian Family Heritage", Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi, C III, S 6, 2016, s. 56-75.
Vali, Ferenc A. Bridge Across the Bosporus: The Foreign Policy of Turkey, London, 1971.
Walt, Stephen. The Origins of Alliances, Cornell University Press, New York, 1987.
Weisband, Edward. 2. Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası, Ter. M. Ali Kayabal, Ankara, 1974.
Yellice, Gürhan. "1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi: Akdeniz'de İngiliz-İtalyan Uyuşmazlığı ve Türkiye'nin İtalya'yı Sözleşmeye Dâhil Etme Çabaları, 1936-1938", Tarih Okulu Dergisi, C II, S 33, 2018, s. 589-626.
Yetim, Fahri. "Atatürkçü Dış Politika Bağlamında 1919-1922 Dönemi Türk Dış Politikası", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C VIII, S 3, 2006, s. 203-226.